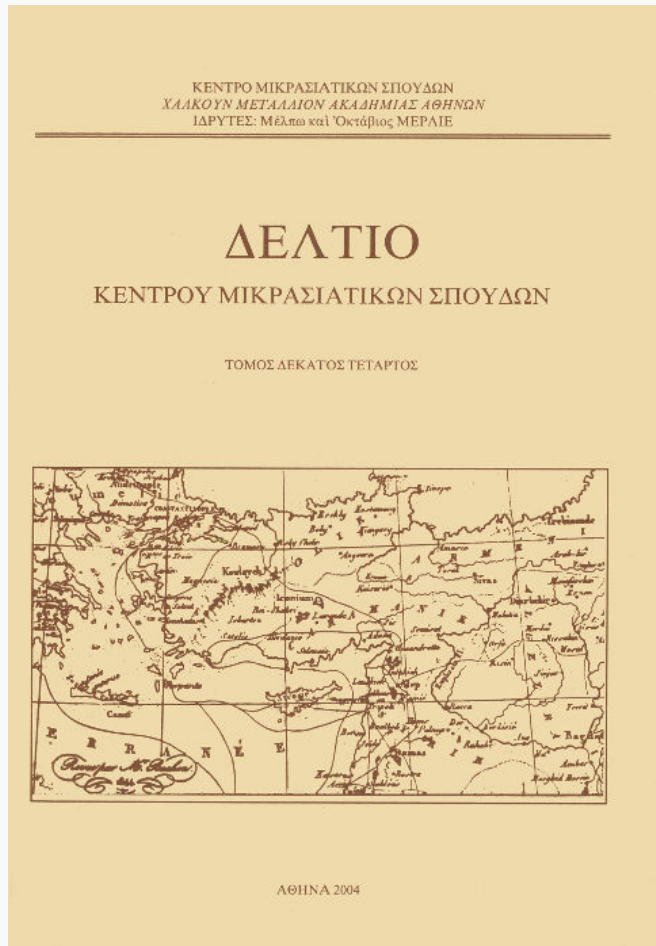

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 14 (2004)

Η Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας και το πρόβλημα του ονόματος της κατά τη βυζαντινή περίοδο

Ιωάννης Γ. Αρτόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.162](https://doi.org/10.12681/deltiokms.162)

Copyright © 2015, Ιωάννης Γ. Αρτόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αρτόπουλος Ι. Γ. (2004). Η Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας και το πρόβλημα του ονόματος της κατά τη βυζαντινή περίοδο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 14, 9–40. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.162>

Η ΣΑΦΡΑΜΠΟΛΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η Σαφράμπολη (σημερινή Safranbolu) είναι μια πόλη που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της Μικρᾶς Ἀσίας στην περιοχή που από την αρχαιότητα ονομαζόταν Παφλαγονία και αποτέλεσε, αργότερα, τὸ βυζαντινὸ «Θέμα» τῆς Παφλαγονίας. Ἡ πόλη, μέχρι τὸ 1922, ἔχε περίπου τέσσερις χιλιάδες Ἑλληνες κατοίκους και ὀκτὼ χιλιάδες Τούρκους. Οἱ Ἑλληνες κατοικοῦσαν σὲ χωριστὸ συνοικισμό τῆς πόλης, στὸ Kiranköy (Κιράνκιοϊ) και ἔχχαν μιὰ ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Στέφανο ἢ ὁποία σήμερα ἔχει μετατραπεῖ σὲ μουσουλμανικὸ τέμενος μὲ τὴν ὀνομασία Ulu Cami (Οὐλοῦ τζαμί). Μὲ τὴν ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν τὸ 1922-24 οἱ Ἑλληνες που ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδας.

Ὅταν κάποιος ρωτοῦσε τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη ποῦα ἦταν ἡ πατρίδα τους, ἡ ἀπάντηση που ἔπαιρνε ἦταν πάντα: «Εἶναι ἡ Σαφράμπολη, ἡ βυζαντινὴ Θεοδορούπολη». Εἶναι ὅμως πράγματι αὐτὸ τὸ παλαιότερο ὄνομα τῆς πόλης; Ὑπῆρχε Θεοδορούπολη στὴν περιοχή τῆς Παφλαγονίας κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχή;

Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα προκύπτει ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ ἔχει ἀλλάξει πολλὰ ὀνόματα. Συγκεκριμένα, καθὼς κυλοῦσαν οἱ αἰῶνες φαίνεται ὅτι ἔγιναν προσπάθειες νὰ δοθοῦν διάφορα ὀνόματα στὴν πόλη κυρίως ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατοικητές της. Στὴν ἀρχή, δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης, τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομα *Zalifre*, ὕστερα *Borglu*, μετὰ *Tarakli Borlu*, *Zagfiran Borlu*, κατόπιν *Zafaranbolu* ἢ *Zafaranpoli* και τέλος *Safranbolu* / *Σαφράμπολη*, ὅπως ὀνομάζεται και σήμερα και ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Ἑλληνες πρόσφυγες.¹

1. Βλ. Η. Yazicioğlu, *Safranbolu*, Karabük 1982, σσ. 13-15, 33-38.

Σύμφωνα με την παράδοση ή ονομασία *Tarakli Borlu* σημαίνει Παζάρι (Μπορ-λού) Χτενῶν (Ταράκλι).²

Οι Ἕλληνες κάτοικοι της, ὅπως εἶδαμε, τὴν ἀποκαλοῦσαν («Σαφράμπολη ἢ Βυζαντινὴ Θεοδοιούπολη»). Τὸ ὄνομα Σαφράμπολη, ἔλεγαν οἱ πρόσφυγες, διεδικωνόταν τὴν πατρότητα τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος τῆς πόλης, προέρχεται ἀπὸ τὴ σύνθεση δύο λέξεων: πρῶτο συνθετικὸ εἶναι ἡ λέξις *σαφράν* (ἔτσι ὀνομάζεται τὸ φυτὸ κρόκος, τὸ ὁποῖο καλλιεργοῦνταν στὴν περιοχή, καὶ μετὰ τὴν ἀποψηφὴ αὐτῆ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς· ἡ λέξις *σαφράν* σὲ ὀρισμένα λεξικά ἀναφέρεται ὡς ἡ γαλλικὴ ἐκφορὰ γιὰ τὸ φυτὸ κρόκος).³ Τὸν κρόκο οἱ Πέρσες καὶ οἱ Ἄραβες τὸν λένε *Zafaran*, ἐνῶ ὡς *Safaranium* τὸν ἀγόραζαν οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Γενοβέζοι ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὸν 12ο αἰώνα).⁴ Τὸ δεύτερο συνθετικὸ, ἔλεγαν οἱ πρόσφυγες, εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις *πόλη*. Γιὰ τὸ δεύτερο συνθετικὸ τοῦ ὀνόματος ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι τὸ *bolu* πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν περσικὴ ρίζα *Boḡg* μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάληξις *-lu* ποὺ σημαίνει *κάστρο/φρούριο*, ἐπεὶδὴ ἡ πόλις ἔχει *κάστρο*.⁵ Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὴ ἐπεὶδὴ συγκρίνοντας τὰ ὀνόματα ἄλλων πόλεων ποὺ διατήρησαν τὸ ἑλληνικὸ τους ὄνομα μέσα στὴν τουρκικὴ τους παραφθορὰ παρατηροῦμε ὅτι οἱ περισσότεροὶ οἰκισμοὶ ποὺ εἶχαν στὸ ὄνομά τους τὴν κατάληξις *-πόλις* ἔχουν τώρα τὴν τουρκικὴν κατάληξις *-bolu*· γιὰ παράδειγμα Ἰωνόπολις-*İnebolu*, Κλαυδιούπολις -*Bolu*, Καλλίπολις-*Gelibolu*, ἐνῶ πόλεις ποὺ εἶχαν *κάστρα* δὲν ἄλλαξε ἡ ὀνομασία τους, ὅπως ἡ Κασταμονή-*Kastamonu*, Τραπεζοῦς-*Trabzon* κ.ἄ. Ἐξάλλου καὶ ὁ P. Wittek σημειώνει πὼς ἡ κατάληξις *-bolu* τῆς Σαφράμπολης πιθανὸν νὰ συνδέεται μετὰ τὸ *πόλις*, ὅπως *Bolu* = Κλαυδιούπολις.⁶ Πιθανῶς, λοιπόν, ἡ λέξις *Σαφράμπολις* προέρχεται ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν λέξεων *safran* / *σαφράν* καὶ *πόλις*. Ἄλλωστε τὴ λέξις *Borlu* τὴν μεταφράζει ὡς *ἀγορὰ* / *παζάρι* ὁ Περδικόπουλος στὶς πληροφορίες του, ὅπως εἶδαμε πρὶν πάνω.

Στὸ Μουσεῖο Μπενάκη στὴν Ἀθήνα φυλάσσονται δύο σφραγίδες, ποὺ ἔφεραν οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν

2. Σχετικὰ μετὰ τὶς ἐρευνες γιὰ τὴ Σαφράμπολη, βλ. τὸ πληροφορικὸ ὑλικὸ ποὺ ἀπόκειται στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης (στὸ ἐξῆς ΑΠΠ), Φάκελος Σαφράμπολη Πφ I καὶ II, πληροφορητῆς Χρ. Κελέκιογλου ἢ Περδικόπουλος.

3. Ν. Ἀργυριάδης, *Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἀθήνα 1835, τ. 2, σ. 266 (λήμμα: κρόκος).

4. Μ. Κορομηλά, *Πόντος-Ἀνατολία. Φωτογραφικὸ ὁδοιπορικὸ*, Ἀθήνα: ἐκδόσεις Λ. Μπρατζιώτη, 1989, σ. 16.

5. H. Yazicioğlu, *Safranbolu*, σσ. 33, 34.

6. Βλ. P. Wittek, «Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie», *Byzantion* 10 (1935), σ. 40, ὑποσ. 4.

τὸ 1922. Στὴ μία ἀπὸ αὐτὰς ἀναγράφεται: «ΣΦΡΑΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΑ ΠΡ ΑΧΗ ΣΕΦΑ ΕΙΣ Χ ΘΕΟ Π 1805», δηλαδή: ΣΦΡΑ(Γ)ΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ Τ(ΟΥ) ΠΡ(ΩΤΟΜΑΡΤΥΡΟΣ) Α(Ρ)ΧΙ(ΔΙΑΚΟΝΟΥ) Σ(Τ)ΕΦΑ(ΝΟΥ) ΕΙΣ Χ(ΩΡΑΝ) ΘΕΟ(ΔΩΡΟΥ)Π(ΟΛΙΝ) 1805. Δεξιά καὶ ἀριστερὰ τῆς μορφῆς τοῦ ἁγίου ἀναγράφεται: «Ὁ Ἄ(γιος) Σ(τέ)Φ(ανος) ΠΡ(ωτομάρτυς)». Ἡ δευτέρα σφραγίδα ἀπεικονίζει πάλι τὸν ἅγιο Στέφανο καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφή: «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥΠΟΛΕΙ 1805». ⁷ Ἡ συγγραφέας πού πρωτοδημοσίευσε τὴ σφραγίδα σημειώνει, προφανῶς λαθασμένα, ὅτι ἡ Θεοδωρούπολη εἶναι ἡ Κασταμονή τῆς Παφλαγονίας, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴ Σαφράμπολη, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς.

Ἡ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ «Πυρσοῦ» στὸ λῆμμα Σαφράμπολη τὴν ἀναφέρει ὡς τὴ βυζαντινὴ Θεοδωρούπολη. ⁸

Ὁ Α. Γαβριηλίδης, φοιτητῆς ἱατρικῆς ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη πού σπούδαξε στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, γράφει στὸ περιοδικὸ Ξενοφάνης στὰ 1896: «Καλεῖται δὲ Θεοδωρούπολις [ἡ Σαφράμπολη] ἄγνωστον ἀπὸ τίνος Θεοδώρου, διότι εἰ καὶ εὑρίσκεται ἐπίγραμμα τι ἐπὶ τεμαχίου μαρμάρου, σφισμένου ἔτι ἐν τῷ ναῷ τοῦ πρωτομάρτυρος ἀρχidiaκόνου Στεφάνου, οὐδὲν ὅμως ἐξ αὐτοῦ ἐξάγεται». ⁹

Καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ὅμως, ἀναφέρουν ὡς βυζαντινὸ ὄνομα τῆς Σαφράμπολης τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Π. Παυλίδης φοιτητῆς καὶ αὐτὸς τῆς ἱατρικῆς στὸ πανεπιστήμιό τῆς Ἀθήνας, πού καταγόταν ἀπὸ τὴ Σα-

7. Βλ. Ε. Κατζηδάκη, «Χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8 (1959), σσ. 33-80.

8. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια «Πυρσοῦ» Π. Δρανδάκη, τ. 12 (1933), σ. 519 λῆμμα: Θεοδωρούπολις (Γεωργ.): βλ. καὶ λῆμμα Σαφράμπολις.

9. Α. Γαβριηλίδης, «Περὶ τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας ἰδίᾳ δὲ τῆς Θεοδωρούπολεως (Σαφραπόλεως) καὶ τοῦ Παρθενίου», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σσ. 132-133· καὶ συνεχίζει στὸ δημοσίεμά του ὁ συγγραφέας: «Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι τὸδε:

Σωτῆρ φανείς, Στέφανε, ἀλγεινῶν πόνων
 λαοῦ γόνατος καὶ ποδὸς οἰκτρᾶς φίλης
 θεῖον νῶν δομοῦμαι κλεινῇ τῇ πόλει
 Θεοδώρου κράντορος παλαιφάτου
 δωρομένη ληφθέντα δῶρον σὸν πόδα
 αὐτῷ μένειν σύσσημον ἀλήστου μνείας
 ΒΣ. Εὐδ. ΦΙΕ Θαρ.

Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ πόλις αὕτη καὶ τότε ἐκαλεῖτο Θεοδωρούπολις ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπάρχου (= διαικητοῦ) αὐτῆς».

φράμπολη, γράφει σέ ἄρθρο πού δημοσίευσε στό περιοδικό *Ξενοφάνης* τὸ 1906: «Ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς πόλεως εἶνε Θεοδωρούπολις· λέγεται ὅτι ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐκ τινος ἐπάρχου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων Θεοδώρου, περὶ οὗ σφύζεται καὶ ἐπιγράμματι τι ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἐνταῦθα ναοῦ τοῦ Πρωτομάρτυρος καὶ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου», παραθέτει δὲ τὸ ἐπιγράμμα πού ἔχουμε ἤδη παραθέσει.¹⁰ Ὁ Π. Κοντογιάννης στό ἀντίστοιχο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του γράφει: «Ζαφράμπολις (Θεοδωρούπολις)».¹¹ Ὁ W. Ramsey ἀναφέρει γιὰ τὴν Σαφράμπολη ὅτι πιθανὸν ἢ σημερινὴ ὀνομασία τῆς πόλης νὰ προέρχεται ἀπὸ τὶς λέξεις «Θεοδωρίαν πόλιν», ἀναφέρει, ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ὀνομασία αὐτὴ καὶ τὴν ταύτισή τῆς Σαφράμπολης μὲ τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη.¹² Γεννιέται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα ποιὲς ἄλλες πόλεις ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ πού ἔχουν ἢ εἶχαν τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη ἢ παραπλήσιο γιὰ νὰ δοῦμε μὴ τυχὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ ταύτισή τους μὲ τὴ Σαφράμπολη.

Ἀπὸ τὴν ἱστορία εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης Τζιμισκῆς ἔκτισε ξανά τὰ τεῖχη καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὰ Εὐχάιτα, μετὰ ἀπὸ νίκη του ἐναντίον τῶν Ρώσων, ἐπεὶ τὴν ἀπέδωσε στὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Θεοδώρου.¹³ Στὸ Βυζάντιο δίνονταν συχνὰ ὀνόματα σὲ πόλεις ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ προστάτη ἁγίου τους, ὅπως γράφει ὁ W. Ramsey, καὶ ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης εἶχε γεννηθεῖ καὶ ταφεῖ στὰ Εὐχάιτα.¹⁴ Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτό, γράφει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιγραφῆς πού ὑπῆρχε στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποία δημοσίευσε ὁ G. Doublet, διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν M. Duchesne ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ Εὐχάιτα, πού εἶχαν μετονομασθεῖ σὲ Θεοδωρούπολη τὸ 972, βρισκόταν στὴ θέσῃ τῆς Σαφράμπολης.¹⁵ Τὰ Εὐχάιτα ὅμως ἔχουν ταυτισθεῖ ἀπὸ ἄλλους συγ-

10. Π. Παυλίδης, «Ἡ ἐπαρχία Νεοκαισαρείας», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σ. 131.

11. Π. Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1921, σ. 98.

12. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Ἀμστερνταμ 1962, σ. 324: «The modern name, is perhaps, derived from Θεοδωρίαν πόλιν. It is a very common occurrence that the modern name of a city should follow that of the patron saint. Θ becomes Σ, as in Ayasuluk from Ἅγιο Θεολόγο: The dissyllables Θε- and -ίαν are regularly run together into one syllable in the common pronunciation of Greek: the only difficulty is the change of δ to f, but the modern pronunciation of δ solves much of the difficulty. The accusative form is the common one, e.g. in Baliamboli, Παλαιὰν πόλιν».

13. Σπ. Βρυώνης, «Μικρὰ Ἀσία», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. Η' (1979), σσ. 344-354.

14. Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, «Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν», *Ὁρθόδοξος Κυψέλη* 3 (Ἰαν.-Φεβρ. 1982), σσ. 233-235.

15. Ramsay, *ὁ.π.*, σ. 21, 52 καὶ G. Doublet, «Inscriptions de Paphlagonie», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 30 (1889), σσ. 294-299.

γραφειῶς μὲ πόλη πού βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βυζαντινοῦ θέματος τῆς Παφλαγονίας, πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη, στὴ θέση τῆς σημερινῆς πόλης Ankat (χάρτης 1)¹⁶.

Μιά ἄλλη πόλη πού εἶχε ὀνομασθεῖ Θεοδοριάς ἢ Θεοδοριατῶν πόλις στὰ χρόνια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ Γέρμη ἢ Ἱερὰ Γέρμη, ἡ ὁποία ὅμως ἀνῆκε στὴ Γαλατία καὶ ταυτίσθηκε μὲ τὸ σημερινὸ Yürme.¹⁷

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ πόλεις πού ἀναφέρονται στὴ βιβλιογραφία μὲ τὸ ὄνομα Θεοδορούπολη ἢ παραπλήσιο καὶ πού βρίσκονταν στὰ βυζαντινὰ θέματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται βιβλιογραφικὰ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ Σαφράμπολη ὀνομαζόταν Θεοδορούπολη.

Γενιοῦνται λοιπὸν δύο ἐρωτήματα: α) ἐὰν ὑπῆρχε πράγματι πόλη στὴν περιοχή τοῦ βυζαντινοῦ χρόνου καὶ β) ἐὰν ὑπῆρχε πόλη, τότε πού ἦταν τὸ ὄνομά της;

Γιὰ τὸ πρῶτο ἐρώτημα ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατικὴ μὲ βάση τὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς πού ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερα. Στὴ συνοικία Κιράνιοι, ὅπου ἔμεναν, ὅπως ἀναφέραμε, οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης, βρέθηκαν ἐπιτύμβια μάρμαρα μὲ ἐπιγραφὰς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τίς προφορικὰς πληροφορίες τῶν προσφύγων.¹⁸ Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ σώζεται σήμερα, καλυμμένο μὲ ξύλινη ἐπέδνηση στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἐντοιχισμένο στὴν βάση κίονα τοῦ γυναικωνίτη, στὸ κεντρικὸ κλίτος.¹⁹

16. Ramsay, *ὁ.π.*, σσ. 320-323, καὶ A. Bryer, D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Studies Twenty, Washington, D.C., 1985, τ. I, σσ. 8, 13, 169.

17. Ramsay, *ὁ.π.*, σ. 322 καὶ E. Honigman, «Pour l'Atlas Byzantin. I. Germia», *Byzantion* 11 (1936), σσ. 541-553, βλ. καὶ L. Robert, *Villes d'Asie Mineure*, Παρίσι: Ed. De Boccard 1935, σσ. 154-201.

18. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ στὴν ὑπόσ. 2. Συμπληρωματικὰ βλ. καὶ τίς πληροφορίες τοῦ Χρ. Περδικόπουλου ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τὸ Κιράνιοι εἶχε δύο νεκροταφεῖα. Τὸ πρῶτο ὀνομαζόταν νεκροταφεῖο τῶν Ἀσωμάτων καὶ εἶχε ἐπισκεφεῖ λίγο πρὶν φύγει ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη τὸ 1922. Αὐτὸ, ὅπως ἀναφέρει, ἦταν τὸ παλιὸ, βυζαντινὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλης καὶ βρισκόταν σὲ ἀπόσταση 600 μ. ἀπὸ τὸ Γκιουμούς τζαμί (Gümüş Cami). Ἐκεῖ, συνεχίζει, ὑπῆρχαν τάφοι φτιαγμένοι ἀπὸ τὸ 700 μ.Χ. καὶ σὲ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς, πού ἦταν τάφοι ἀπὸ τεχνίτες, πάνω στὴν πλάκα τους ἦταν σκαλισμένα τὰ ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς τους. Αὐτὴ ἡ περιγραφή πού δίνει ὁ Περδικόπουλος, θυμίζει τὴν ἐμφάνιση μὲ ἀνάγλυφα ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα πού ἔχει τὸ μαρμάρινο ἀέτωμα ἀπὸ τάφο πού βρέθηκε τὸ 1987 σὲ ἐξοκαφὴ τοῦμπας καὶ σώζεται στὴν πλατεῖα τῆς Σαφράμπολης πού ἀναφέρεται παρακάτω. Δυστυχῶς ὁ τάφος μᾶλλον καταστράφηκε κατὰ τὴν ἐξοκαφὴ χωρὶς νὰ μελετηθεῖ. Τὸ δεύτερο νεκροταφεῖο ἀναφέρει ὁ Περδικόπουλος ὀνομαζόταν Καπουλοῦ Μεζαρ-λούι πού σημαίνει Νεκροταφεῖο τῆς Πύλης.

19. Μέσα στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη ὑπάρχει μιὰ ἐπιγραφή, τὴν

Γύρω από τη Σαφράμπολη υπάρχουν τρείς τεχνητοί λόφοι (τουμπες) που, όπως αποδείχτηκε, αποτελούν ταφικά μνημεία. Κατά την έκσκαφή του ενός από αυτά για την ανέγερση οικοδομής, το 1987, βρέθηκε ένας μεγάλος τάφος

όποια παρατήρησε ο Χρ. Κυριακόπουλος σε ένα από τα ταξίδια του στη Σαφράμπολη, τη φωτογράφησε και την περιγράφει στο βιβλίο του (*Σαφράμπολη, Θεσσαλονίκη 1995*, σσ. 62-63, 103). Είναι πράγματι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι σε κανένα κείμενο που αφορά τη Σαφράμπολη δεν αναφέρεται αυτή η επιγραφή, αλλά ούτε και οι Σαφραμπολίτες που είχαν έρθει από εκεί την ανέφεραν. Η επιγραφή είναι αρκετά φθαρμένη τώρα και η ανάγνωσή της θα ήταν προβληματική. Το κείμενο είναι χαραγμένο σε μαρμαρίνη πλάκα, έντοιχιση στη βάση της δεξιάς κολόνας του κεντρικού κλίτους και είναι επιτύμβιο των ελληνιστικών χρόνων. Την επιγραφή είχε μελετήσει και δημοσιεύσει πρώτος ο E. Legrand το 1897 (E. Legrand, «Inscription de Paphlagonie», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1 (1897), σσ. 92, 93). Στην επιγραφή συχνά το Α συμπλέκεται με το Δ, ενώ στην έκτη γραμμή στη λέξη APETH υπάρχει γραμμένο δυο φορές το Γ που ο μελετητής το θεωρεί λάθος του λιθοξόου. Η επιγραφή είναι γραμμένη σε διπλό εξάμετρο και μονό πεντάμετρο, που επιβεβαιώνει, κατά τον Legrand, ότι πρόκειται για ταφή και πρέπει να αναγνωσθεί ως εξής:

[Τὸν βίον] οὐκ ἔδᾳην, στυγερὴ δὲ μὲ μοῖρ' ἀπένεικε
 [νήπι]ον εἰς Ἀἴδην, φωτὸς ἀμερσαμένη·
 [γαῖα δ]ἔ μ' οἷς κόλπαις κατέχει κόλπων ἄπο μητρὸς
 [δεξ]αμ[ἐν]η Γλυκέρη[ν] σώφρονος Ἀρριανῆς,
 [ἡ μ' ἔ]τεκ' Ἐρμανῶ ἀγα[θ]ῶ πατρί· σῆμα [δ]ἔ τοῦμὸν
 [οὐ] λίθος ἦν ὄρα[αῖς], ἀλλ' ἀρετῆ τοικέων
 [ὦν] ὁ μὲν ἐν δῆμοις ἄρχων πέλεν ἐκ βασιλῆος
 [ι]ππικὸς, ἡ δ' ἄρ' ἔην ἄνθος ἀπ' εὐγενίης.

[᾽Ο]στις δ' ἂν νε[μρὸ]ν ἄλλον [ὑ]πὸ χθονὶ τῆδε καλύ[ψ]η
 [ἡ μ]προσθ' ἡ' ἔσιπθεν, δώσει θωῶν βασιλ[ῆ]ι
 [χρ]ύσων τόνδ' ἀριθμὸν ὃν τόδε γράμμα λέ[γει].

Φ

Σήμερα βέβαια η επιγραφή είναι περισσότερο φθαρμένη από την εποχή που τη μελέτησε ο E. Legrand με αποτέλεσμα να μη φαίνονται πολλά από τα γράμματα των λέξεων ενώ, όπως είναι τοποθετημένη, καλύπτεται το γράμμα Φ στην τελευταία σειρά αλλά και ολόκληρη η επιγραφή έχει καλυφθεί με ξύλινη επένδυση. Σημαντικό συμπέρασμα από την ανάγνωσή της είναι ότι ο πατέρας του νηπίου ήταν άρχων ιππικός στο δήμο όπου τον είχε τοποθετήσει ο βασιλιάς, και ότι η μητέρα του καταγόταν από το «ἄνθος» των ευγενῶν. Αυτά δείχνουν ότι υπήρχαν στην πόλη κοινωνικές τάξεις υψηλῆς περιωπῆς αλλά και στρατιωτική οργάνωση που περιελάμβανε τάξη ἰππέων. Νομίζω ότι αυτή η επιγραφή στο επιτύμβιο, μαζί με την ύπαρξη τύμβων γύρω από τη Σαφράμπολη, οι οποίοι φαίνεται να ἀνήκουν σε επιφανείς ἀξιωματικούς και πιθανόν χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο, δείχνουν ότι η ελληνιστική πόλη που υπήρχε στην περιοχή ήταν σημαντική. Η θέση της Δάδυβρας στην περιοχή της Σαφράμπολης νομίζουμε ότι επιβεβαιώνεται και από αυτά τα ευρήματα.

μέ αέτωμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στὴν πρόσοψη τοῦ αέτωματος, τοῦ μόνου εὐρήματος ποῦ διασώθηκε καὶ ἐκτίθεται σὲ πλατεῖα τῆς πόλης, ὑπάρχουν ἀνάγλυφα ποῦ παριστάνουν ἄμπελο, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, δοχεῖα διαφόρων εἰδῶν, ὅπλα καὶ δύο περιστέρια. Ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπολείμματα ἀπὸ τεῖχος, πιθανὸν τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο περιβάλλει τμήμα τῆς πόλης, στὴν περιοχὴ ποῦ πιθανῶς βρισκόταν ἡ ἀκρόπολις. Στὴν περιοχὴ τῆς Σαφράμπολης, ἐξάλλου, οἱ κάτοικοι ἔβρισκαν νομίσματα τῶν πρώτων καὶ μέσων βυζαντινῶν χρόνων. Μάλιστα οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἀγόραζαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὅσα νομίσματα ἔβρισκαν ἐκεῖνοι καὶ τὰ κρατοῦσαν σὰν ἐνθύμια, διασώζοντας ἀσυνεῖδητα τὴν πολιτιστικὴ τους κληρονομιά.

Ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχε πράγματι μιὰ πόλις χτισμένη στὴν περιοχὴ ποῦ βρίσκεται τῶρα ἡ Σαφράμπολις, ἡ ὁποία ἀπὸ τὰ ταφικὰ εὐρήματα καὶ τὴς ἐπιγραφῆς ποῦ ἔχουν βρεθεῖ φαίνεται ὅτι ἀνάγεται τουλάχιστον στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο καὶ πιθανότατα ἡ νέα πόλις πρέπει νὰ εἶναι χτισμένη πάνω στὴν παλιά.²⁰ Ὡστόσο, ἀπόσο γνωρίζουμε, δὲν ἔχει γίνει καμιὰ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴν περιοχὴ.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πόλης στὴν περιοχὴ ἀποτελεῖ ἡ προφορικὴ παράδοση γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐπιγραφή ποῦ ὑπῆρχε στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολις, ποῦ ἀναφέραμε πῶς πάνω, καὶ ἀνάγεται στὸν 5ο μ.Χ αἰώνα.

Τὴν παράδοση καὶ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ νομίζουμε ὅτι χρειάζεται νὰ τὴ μελετήσουμε λεπτομερέστερα ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς βγαίνουν συμπεράσματα γιὰ τὸν πρώτο κτήτορα τοῦ ναοῦ τῆς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ταύτισή τῆς Σαφράμπολης μὲ παλαιότερη πόλις.

Ἡ παράδοση γιὰ τὴν ἐπιγραφή καὶ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ποῦ τὴν γνωρίζουν ὅλοι ὅσοι κατὰγονται ἀπὸ τὴ Σαφράμπολις, ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, γυναίκα τοῦ Θεοδοσίου Β', πορευόμενη πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα στα-

Τὸ ἐπιτύμβιο προφανῶς ἐντοιχίστηκε στὴ βάση τοῦ κίονα τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἀνέγερσή του στὰ 1863-1871. Οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης ποῦ δὲν μιλοῦσαν ἐλληνικὰ ἢ γινώριζαν μόνο λίγα, ἀνεπαρκῆ, βέβαια, γιὰ νὰ διαβάσουν αὐτὰ ποῦ ἔγραφαν τὰ ἐλληνιστικὰ ἐπιτύμβια τὰ ὁποῖα εὗρισκαν στὸν τόπο τους, παρὰ τὰ χρόνια ποῦ εἶχαν περάσει ἀπὸ τότε ποῦ οἱ Τούρκοι εἶχαν κυριεύσει τὴν πατρίδα τους, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν ἐλληνικὴ συνείδηση καὶ προσπαθοῦσαν νὰ διαφυλάξουν τὴν ἱστορικὴ τους μνήμη.

20. Προσωπικὴ ἐπαφὴ τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὸν Dr K. Belke ποῦ συμμετέχει στὴν συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Kommission für Die Tabula Imperii Byzantini τῆς Osterreichische Akademie der Wissenschaften τῆς Βιέννης ποῦ ἀναφέρει: «Im Gebiet von Safranbolu nur vereinzelt Reste aus rom. -byz. Zeit besonders im alten Griechenviertel Kirankoy auf einer Anhöhe w. der turk. Stadt. W. von Kirankoy drei alte Tumuli».

μάτησε στη Σαφράμπολη. Ήταν ἄρρωστη και πονούσε πολύ τὸ πόδι της. Μαζί της εἶχε, γιὰ νὰ τὴν προστατεύει, ἕνα ὄστρο (λείψανο) ἀπὸ τὸ πόδι τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Πρὶν μπεῖ στὴν πόλη παρέμεινε γιὰ ἕνα βράδυ σὲ ἕνα κατάλυμα ποῦ ὑπῆρχε στὸ δρόμο. Στὸν ὕπνο της εἶδε σὲ ὄνειρο τὸν ἅγιο Στέφανο ὁ ὁποῖος τῆς μίλησε και τῆς εἶπε ὅτι θὰ γίνεῖ καλά ἂν πάει στὴν πόλη ποῦ εἶναι κοντά και πλυθεῖ στὸ νερὸ μιᾶς πηγῆς ποῦ ὑπῆρχε ἐκεῖ. Πράγματι, ὅταν ἡ βασίλισσα ἔφθασε στὴ Σαφράμπολη, πλύθηκε στὴν πηγὴ τῆς πόλης ποῦ τῆς ὑπέδειξε ὁ ἅγιος και ἔγινε καλά. Τότε ἡ αὐτοκράτειρα ἀπὸ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν ἅγιο ποῦ τὴ βοήθησε ἔδωσε ἐντολὴ νὰ χτισθεῖ ἕνας ναὸς ἀφιερωμένος στὸν ἅγιο Στέφανο στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε και τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου ποῦ εἶχε μαζί της και τὸ ὁποῖο σώζεται σήμερα στὸ νέο ναὸ τοῦ ἁγίου στὴν Ἀθήνα, μεταφερισμένο ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες τὸ 1922.²¹

Δίπλα ἀπὸ τὴν θύρα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἦταν ἐντοιχισμένη μαρμάρηνη πλάκα μὲ τὴν ἐπιγραφή στὴν ὁποία ἀναφερόταν τὸ ὄνομα τῆς βασιλισσας Εὐδοκίας, ποῦ ἔχομε ἤδη περιγράψει. Ἡ ἐπιγραφή ἐκεῖνη ἔχει δημοσιευθεῖ πολλές φορές και ἀνάμεσα στὶς διάφορες δημοσιεύσεις ὑπάρχουν ὀρισμένες, μικρὲς διαφορὲς. Στὸ κείμενο ποῦ δημοσίευσαν ὁ Α. Γαβριηλίδης και ὁ Π. Παυλίδης στὸν τρίτο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφεται ἡ λέξη: «δομοῦμαι» και στὸν τελευταῖο στίχο ἡ ἐκφορά: «ΒΣ Εὐδ. ΦΙΕ Θάρ».²²

Ἀντίγραφο τῆς ἐπιγραφῆς διατηρεῖται σήμερα στὸ ὑπέρθυρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη γραμμένο σὲ μαῦρο μάρμαρο, μὲ διπλὴ γραφή, ἑλληνικὴ και καραμανλίδικη. Ὁ V. Schultze²³ ἀναφέρει ὅτι τὴν ἐπιγραφή τὴ δημοσίευσε ὁ G. Doublet. Ὁ W. Ramsey²⁴ ἀναφερόμενος στὴν ἐπιγραφή και στὴν ἴδια δημοσίευση διατυπώνει τὴ διαφωνία του μὲ τὴν ἄποψη τοῦ ἄββᾶ Duchesne, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι στὴν ἐπιγραφή φαίνεται πὼς τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη δόθηκε στὴ Σαφράμπολη –ποῦ θεωρεῖ ὅτι εἶναι τὰ Εὐχάιτα– ἀπὸ τὸν ἅγιο Θεόδωρο, τὸν προστάτη τῆς πόλης.

Ἡ δημοσίευση, λοιπὸν, τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἔγινε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν G. Doublet τὸ 1889,²⁵ ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Σαφρά-

21. Μαρτυρίες τῶν Γ. και Πρ. Ἀρτόπουλου, προσφύγων ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη (πατέρας και θεῖος τοῦ ὑπογράφοντος).

22. Βλ. Α. Γαβριηλίδης, «Περὶ τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας», ὁ.π., σ. 133· Πβ. και Π. Παυλίδης, «Ἡ ἐπαρχία τῆς Νεοκαισαρείας», ὁ.π., σ. 131.

23. V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften. II Kleinasien*, Gütersloh 1922, σ. 216.

24. W. Ramsey, ὁ.π., σσ. 319-321· Βλ. και V. Schultze, ὁ.π., σ. 216, ὑποσ. 3.

25. G. Doublet, ὁ.π., σσ. 294-297.

μπολη, –Zapharabolou τὴν ἀποκαλεῖ στὸ πρωτότυπο, προσθέτοντας ὅτι εἶναι ἡ ἴδια πόλη ποὺ παλιὰ ὀνομαζόταν Εὐχάιτα καὶ τώρα Θεοδοῦροπολη, τοῦ τὴν ἔστειλε γιὰ νὰ τὴ μελετήσῃ σὲ ἀντίγραφο ὁ διάκονος τῆς ἐκκλησίας τῆς Σαφράμπολης Ἰερόθεος. Ὁ G. Doublet ἀναφέρει ἤδη ὅτι τὸ μάρμαρο ὅπου ὑπῆρχε ἡ ἐπιγραφή ἔχει ἀπολεσθεῖ. Τὴν ἐπιγραφή ὁ G. Doublet στὴ συνέχεια τὴν ἔστειλε στὸν ἄββᾶ Duchesne γιὰ νὰ τὴν ἀναγνώσει. Ἡ ἐπιγραφή, ὅπως τὴν δημοσιεύει ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου, εἶναι γραμμμένη μὲ κεφαλαῖα γράμματα καὶ χωρὶς χωρισμὸ τῶν λέξεων καὶ παρουσιάζει διαφορὰ στὸν τρίτο στίχο ὅπου ἀντὶ γιὰ τὴ λέξη «δομοῦμαι» ἀναγράφει τὴ λέξη «ΔΩΡΟΥΜΑΙ», καὶ στὸν τελευταῖο στίχο ὅπου ἀντὶ τοῦ «θάρ» γράφει «ΘΑΡ». Ἡ λέξη «δομοῦμαι», νομίζουμε, ὅτι θὰ ταίριαζε πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴ λέξη «δοροῦμαι» γιὰ τὴν ἰδρυση ναοῦ· ἄλλωστε ἡ λέξη «δομοῦμαι» βρίσκεται καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες δημοσιεύσεις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ στὸ ἀντίγραφο ποὺ ὑπάρχει ἀκόμη στὸ ὑπέρυβο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἐπίσης δημοσιευμένη μὲ βάση χειρόγραφη ἀντιγραφή τῆς ἀπὸ τὸ μαρμάρινο πρωτότυπο, σὲ τουρκικὸ βιβλίο τοῦ 1924.²⁶ Σὲ αὐτὴν τὴ δημοσίευση, στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, δημοσιεύεται «ΘΑΡ Η» ποὺ σημαίνει: «Θαρχηλιῶνος Η», ἀντὶ τοῦ «ΘΑΡ» ἢ ΘΑΡΓ, ποὺ ἀναφέρουν οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ σημαίνει μόνον τὸν μῆνα δηλαδή: «ΘΑΡΓ(γηλιών)». Ἡ ἀντιγραφή τῆς ἐπιγραφῆς τὸ 1924 πρέπει νὰ ἔγινε ἀπὸ τὴν πρωτότυπη ἐπιγραφή σὲ μάρμαρο, ἢ ὅποια ἀναφέρεται ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς ὅτι εἶχε ἤδη χαθεῖ στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα. Ἡ γραφή, ὅπως ἔχει ἀποδοθεῖ στὸ βιβλίο, ἀντανανκλᾶ πρωτότυπες ἐπιγραφές μὲ κεφαλαῖα γράμματα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, χωρὶς βέβαια νὰ εἶναι δυνατὴ λεπτομερέστερη χρονολόγησή τῆς. Σὲ ἄλλες σελίδες τοῦ ἴδιου βιβλίου τοῦ Τούρκου συγγραφέα δημοσιεύεται τὸ σωζόμενο, τότε, τμῆμα ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὅποια δημοσίευσε ὀλόκληρη ὁ G. Doublet.²⁷ Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα

26. Προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν H. Yazicioğlu συγγραφέα τῆς ὑποσημείωσης 1. Φωτοτυπίες ὀρισμένων σελίδων μὲ ἐλληνικὲς ἐπιγραφές ἀπὸ τουρκικὸ βιβλίο ἀγνώστου συγγραφέα μὲ τὸν τίτλο, ὅπως τὸν ἀπέδωσε στὴ γερμανικὴ γλῶσσα (τὸ πρωτότυπο βιβλίο ἦταν γραμμμένο στὴν παλαιστοτουρκικὴ γραφή) *Die antiquarischen Kunstwerte von Kastamonu*, μοῦ ἀπέστειλε ὁ H. Yazicioğlu γιὰ νὰ τὶς μεταφράσω. Ἡ ἐπιγραφή τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῆς Σαφράμπολης, περιλαμβανόταν ἀνάμεσα σὲ ἄλλες ἐπιγραφές ποὺ ἦταν ἀντιγραφμμένες μὲ τὸ χεῖρι τοῦ συγγραφέα, γιὰτὶ, ὅπως μοῦ ἔγραψε ὁ ἀποστολέας, «ἡ τέχνη τῆς φωτογραφίας δὲν ἦταν τότε ἀνεπτυγμένη».

27. G. Doublet, *ὁ.π.*, σ. 313. Τὸ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ δημοσιεύει ὁ ἄγνωστος συγγραφέας τῆς ὑποσημ. 26 ἀποτελεῖ τμῆμα ἀπὸ ἐπιγραφή ποὺ μελέτησε καὶ δημοσίευσε

ὅτι οἱ ἀντιγραφῆς πού περιλαμβάνει στὸ βιβλίο τοῦ Ὁ Τοῦρκος συγγραφέας ἔγι-
ναν μὲ σωστὸ τρόπο καὶ μάλιστα ἀπὸ τὶς πρωτότυπες στὸ μάρμαρο. Ἡ μαρ-
μάρηνη πλάκα, λοιπόν, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Σαφράμπολης πού φε-
ρόταν ὅτι εἶχε χαθεῖ φαίνεται ὅτι φυλασσόταν κάπου, πιθανὸν στὸ μουσεῖο τῆς
Κασταμονῆς, ἀπὸ ὅπου ἀντιγράφηκε καὶ δημοσιεύθηκε τὸ 1924.

Στὸν τελευταῖο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα πού διακρίνονται φαίνε-
ται ὅτι ἀποτελοῦν συντομογραφία. Τὰ «ΒΣ» εἶναι συντομογραφία τῆς λέξης Β
[ΑΣΙΑΙΣ] Σ [Α] καὶ τὰ «ΕΥΔ» τῆς λέξης ΕΥΔ [ΟΚΙΑ]. Τὰ γράμματα «ΦΙΕ'»
ἐρμηνεύονται ὡς τὸ ἔτος 515 μ.Χ. καὶ τὰ «ΘΑΡ'Η» ἀντιστοιχοῦν στὸ μῆνα ΘΑΡ
[ΓΗΛΙΩΝ] καὶ τὴν ἡμέρα: ὀγδόη. Ὁ μῆνας Θαρρηλιῶν ἦταν μῆνας τοῦ ἀρχαίου
ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου πού χρησιμοποιοῦνταν καὶ στὴ Μίλητο καὶ ἀντιστοιχεῖ
στὴν περίοδο ἀπὸ 15 Μαΐου μέχρι 15 Ἰουνίου τοῦ σημερινοῦ ἡμερολογίου.²⁸

Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὅτι
τὸν ναὸ ἔκτισε ἡ βασίλισσα Εὐδοκία στὶς 23 (15 + 8) Μαΐου τοῦ 515 μ.Χ.
Ὅμως βασίλισσα μὲ τὸ ὄνομα Εὐδοκία δὲν ὑπῆρχε στὸ Βυζάντιο τὸ 515 μ.Χ.
καὶ ἔτσι προκύπτει τὸ ἐρώτημα γιὰ ποιά Εὐδοκία πρόκειται.

Ὅρισμένοι συγγραφεῖς θεωροῦν βέβαιο ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ ἐπιγραφὴ κατα-
σκευάστηκαν ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία τὴν Ἀθηναίδα.²⁹

Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς μᾶς δίνεται ἡ ἐνδειξὴ ὅτι αὐτὴ γράφτη-
κε τουλάχιστον μετὰ τὸν 4ο αἰώνα μ.Χ. καὶ ἀναφέρει γεγονότα πού ἔχουν σχέ-
ση μὲ τὴ βασίλισσα Εὐδοκία τὴν Ἀθηναίδα. Βέβαια ἡ χρονολογία ἀπὸ Χριστοῦ
γεννήσεως σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ χαράχθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ὅτι ἡ χρονο-

ὁ G. Doublet, *δ.π.*, σ. 313). Στὸ τουρκικὸ βιβλίο ἀναγράφεται:

ΟΝΝΙΟΛΥΜΠΙΟΔ
Δ ΟΙΟΚΣΙΓ'ΝΗΥΩΝΔΟ
ΡΑΨΑΜΕΝΣΤΗΛΗΣCNI

Στὴ δημοσίευσή του ὁ G. Doublet ἀναφέρει: «VI.- Pays Dont Les Noms Anciens
Sont Inconnus. 21 -Ak-tasch-schehr.-Colonne près du djami.-C.E».

ΟΙΟ ΚΑΣΙΓ'ΝΗΤΟΙΟ ΔΕΔΟΥΠΟΤΟΣ ΑΝΑΧΘΟΙ ΚΕΝΣΑΙ
ΟΥΝΟΜ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΟΙΡΗΣ ΥΠΟ ΑΥΔΗΣΑΣΗΣ
[ΟΥΝΟΜ ΟΛΥΜΠΙΟΔ] ΩΡΟΣ ΕΓΩ ΚΑΙ ΛΟΥΚΙΟΣ ΚΗΦΩ
[ΔΟΙΟ ΚΑΣΙΓ'ΝΗΤΩΝ ΔΟ] ΙΟΙ ΕΤΙ ΑΧΝΥΜΕΝΟΙ ΚΗΡ
[ΓΡΑΨΑΜΕΝ ΣΤΗΛΗΣΙΝ ΙΝ] ΑΡΙΦΡΑΔΕΣ ΗΡΙΟΝ ΕΙΗ». Φαίνεται ὅτι στὸ

χρορικὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπὸ τὶς δύο δημοσιεύσεις ἡ στήλη ἔσπασε καὶ τμῆμα
τῆς μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Ακτας στὴν Κασταμονή.

28. E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, Λονδίνο 1968, σ. 20, 165· Πβ.
καὶ E. S. Alan, *Greek and Roman Chronology*, Μόναχο 1972, σ. 57, 187.

29. Α. Γαβριηλίδης, *δ.π.*, σ. 133· βλ. ἀκόμη Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 133 καὶ G.
Doublet, *δ.π.*, σ. 215.

λογία προστέθηκε αργότερα.

Από τον βίο της αυτοκράτειρας Εύδοκίας μαθαίνουμε ότι αυτή έκανε ένα ταξίδι στους Άγίους Τόπους το 439 και ένα δεύτερο το 443. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Ιερουσαλήμ, στο πρώτο της ταξίδι, ή Εύδοκία βοήθησε την άγια Μελανία να κτίσει ένα ναό και στο διάστημα εκείνο από ατύχημα έπαθε εξάρθρωση στο πόδι της. Η άγια Μελανία βοήθησε στην ίαση του τραύματος του ποδιού της Εύδοκίας γεγονός που ή βασίλισσα το απέδωσε σε θαυματουργική παρέμβαση του αγίου Στεφάνου.³⁰

Φαίνεται λοιπόν ότι πράγματι παράδοση και έπιγραφή αναφέρονται σε ένα στοιχείο που δεν έχει καταγραφεί ως ιστορικό γεγονός, ότι δηλαδή ή Εύδοκία σε κάποιο από τα δύο ταξίδια της στην Ιερουσαλήμ πέρασε από την περιοχή της σημερινής Σαφράμπολης και άνοιξοδόμησε ένα ναό, το ναό του Αγίου Στεφάνου, όπως άλλωστε αναφέρει και ή έπιγραφή. Γνωρίζουμε, εξάλλου, ότι ή αυτοκράτειρα Εύδοκία διέθετε θύραθεν παιδεία και έτσι δικαιολογείται ή άναγραφή του μήνα Θαργγλιώνος, που πρόδιδε άτομο με άνάλογη μόρφωση. Άλλωστε και ό Doublet σημειώνει ότι ή άναφορά στην έπιγραφή του ναού στη Σαφράμπολη στη θεραπεία των πόνων του άριστερου ποδιού της Εύδοκίας δείχνει τη συμβολή του αγίου και ότι το ατύχημα της βασίλισσας πρέπει χρονικά να ήταν κοντά στην άναγραφή επειδή άποδίδεται με έμφαντικό τρόπο.³¹ Η άναφορά, λοιπόν, αυτού του γεγονότος στην έπιγραφή, που δεν είναι γνωστό από άλλες ιστορικές πηγές, φανερώνει ότι την εκκλησία έχτισε ή Εύδοκία ή Άθηναίς, σύζυγος του Θεοδοσίου Β', αφού καμιά άλλη αυτοκράτειρα με το όνομα Εύδοκία δεν αναφέρεται ότι έπασχε από το άριστερό της πόδι. Έπίσης δείχνει ότι ό ναός κατασκευάστηκε τουλάχιστον μετά το 439 μ.Χ. χρονολογία κατά την όποία ή Εύδοκία έπαθε το ατύχημα. Σε αυτή την περίπτωση όμως παραμένει το έρώτημα για τη χρονολογία που φέρει ή έπιγραφή (ΦΙΕ = 515) αφού γνωρίζουμε ότι ή αυτοκράτειρα πέθανε το 460 μ.Χ.

Με βάση τα κείμενα που αναφέραμε μπορούμε να κάνουμε δυό υποθέσεις ό όποιες δέ φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά το τελικό συμπέρασμα.

Σύμφωνα με την πρώτη υπόθεση είναι δυνατόν να έγινε κάποιο λάθος κατά την άντιγραφή της έπιγραφής, επειδή ίσως να άντιγράφηκε όταν ή πόλη κατελήφθη από τους Τούρκους. Τότε, πρέπει, όί "Έλληνες κάτοικοί της να μετακι-

30. Για την αυτοκράτειρα Εύδοκία την Άθηναίδα βλ. V. Gregorovius. Άθηναίς, ιστορικών διήγημα, μετάφραση Σπ. Λάμπρου, Άθήνα 1882, σσ. 38-77, 112-181, 244-245.

31. G. Doublet, *δ.π.*, σσ. 295, 296.

νήθηκαν πρὸς τὴν περιοχή ὅπου βρισκόταν ἕως τὸ 1922 ἡ ἑλληνικὴ συνοικία τῆς πόλης, ἐνῶ στὴν παλιὰ πόλη ἐγκαταστάθηκαν οἱ Τούρκοι.

Πιθανὸν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες θέλοντας νὰ διατηρήσουν τὴν παράδοση ἀντέγραψαν τὴν ἐπιγραφή πού ὑπῆρχε στὸν παλιό, τὸν πρῶτο καὶ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, εἴτε γιατί δὲν δόθηκε ἄδεια ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς νὰ ἀποτοιχίσουν τὴν πρωτότυπη ἐπιγραφή καὶ νὰ τὴ μεταφέρουν, εἴτε γιατί εἶχε ἤδη καταστραφεῖ τὸ πρωτότυπο ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους. Ἔτσι, ἀντιγράφοντας τὴν ἐπιγραφή, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔγιναν λάθη πού δημιούργησε ἡ ἄγνοια τοῦ ἀντιγραφέα ἢ ἡ ἀπόλεια τῆς μνήμης ἀπὸ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου.

Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση στηρίζεται στὴν παράδοση ὅτι στὴν περιοχή τοῦ κέντρου τῆς Σαφράμπολης, ὅπου παλιὰ ὁ συνοικισμὸς τῶν Τούρκων καὶ ἡ ἀγορὰ τῆς πόλης, ὑπάρχουν σήμερα τρία τεμένη τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν πρῶτα χριστιανικὲς ἐκκλησίες, πού μετατράπηκαν σὲ μουσουλμανικὰ τεμένη μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἓνα εἶναι τὸ Τὰς-μιναρὲ τζαμί (Τας - Minare Cami) πού σημαίνει τζαμί μὲ πέτρινο μιναρὲ, τὸ ἄλλο τὸ Ἐσκι τζαμί (Eski Cami) πού σημαίνει Παλιὸ τζαμί (τὸ Ἐσκι τζαμί λέγεται ὅτι μετατράπηκε σὲ μουσουλμανικὸ τέμενος τὸ 1332 ἀπὸ τὸν Gazi Süleyman Paşa, γιὸ τοῦ Orhan)³². τὸ τρίτο εἶναι τὸ Γκιουμούς τζαμί (Gümüş Cami) ὀνομασία πού σημαίνει, Ἀσημένιο τζαμί.³³

Ἡ δευτέρη ὑπόθεση εἶναι πὼς ὅταν ἡ βασίλισσα Εὐδοκία ἀποφάσισε νὰ κατασκευάσει τὴν ἐκκλησία ἔδωσε ἐντολὴ νὰ γίνουν τὰ σχέδια καὶ χρηματοδοτήσε τὸ χτίσιμό της. Ἐπίσης ἄφησε παραγγελία νὰ τοποθετηθεῖ μέρος ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Στεφάνου στὸ καὶ τοῦ ὁποίου ἀποφάσισε τὴν ἴδρυση. Ἡ ἐκκλησία ὅμως, γιὰ ἄγνωστους σὲ μᾶς λόγους, ἀποπερατώθηκε τὸ 515 μ.Χ. ὁπότε καὶ χαράχθηκε καὶ ἡ ἐπιγραφή.

Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση στηρίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Στεφάνου ὑπάρχουν δύο παραδόσεις. Ἡ πρώτη ἀναφέρει ὅτι ἡ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἰουλιανὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ

32. Προσωπικὴ ἐπαφὴ τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὸν H. Yazicioğlu καὶ μὲ τὸν X. Κυριακόπουλο, πρόσφυγα ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη.

33. Βλ. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Φάκελος Σαφράμπολη, Πφ II, Πληροφορητὴς Χρ. Περδικόπουλος πού δίνει τὴν πληροφορία ὅτι τὸ 1914 εἶχαν ἔρθει στὴ Σαφράμπολη δύο τάγματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἀνάμεσα στοὺς στρατιῶτες ὑπῆρχαν καὶ Ἕλληνες. Τὸ ἓνα τάγμα στρατοπέδευσε στὸ Γκιουμούς τζαμί. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες εἶπαν ὅτι μέσα στὸ τζαμί ὑπῆρχε μιὰ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή καὶ ὅτι ὀνομάζονταν ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή μόνον τὴ λέξη «στρατηλάτης».

παράδοση περιέχει ένα λάθος: ο Μητροφάνης που αναφέρεται ως πατριάρχης κατά τον χρόνο της μεταφοράς των λειψάνων, δεν ήταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως την εποχή εκείνη αλλά κατά το διάστημα το 306-314.³⁴ Υπάρχει λοιπόν μια χρονολογική ανακολουθία σε αυτή την παράδοση που την κάνει αναξιόπιστη.

Η δεύτερη παράδοση αναφέρει ότι η μεταφορά των λειψάνων του Αγίου Στεφάνου δεν έγινε από την Ίουλιανή, σύζυγο του Αλεξάνδρου, αλλά από την Ίουλιανή Ανίκια ή οποία ήταν κόρη του Ανικίου Όλυβριου (Anicius Olybrius) αυτοκράτορα της Ρώμης, και η οποία είχε περιουσία τέτοια που μπορούσε να συναγωνίζεται τους αυτοκράτορες.³⁵ Αυτή η Ίουλιανή Ανίκια ήταν άνισιά, από το γένος της μητέρας της, του Ουαλεντινιανού του Γ' και της Λυκινίας Εύδοξιας έγγονης του Θεοδοσίου Β' και της Εύδοκίας της Αθηναΐδος. Ως συγγενής εξ αίματος στης Εύδοκίας πιθανώς ήταν αυτή που μετέφερε τα όσα του αγίου Στεφάνου στην Κωνσταντινούπολη και έχτισε την εκκλησία που ήταν αφιερωμένη στον άγιο στα Κωνσταντινιανά.³⁶ Έζησε στην Βασιλεύουσα στα χρόνια του αυτοκράτορα Αναστασίου, δηλαδή μεταξύ 491-518. Ήταν λοιπόν η Ίουλιανή Ανίκια που αποπεράτωσε το ναό του Αγίου Στεφάνου στη σημερινή Σαφράμπολη, έκτελώντας εντολή της Εύδοκίας, καθώς είχαν και οι δύο σχέση με τα λείψανα του αγίου Στεφάνου; Απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν υπάρχει: δίνεται όμως έτσι μια εξήγηση στη χρονολογία που υπήρχε στη μαρμάρινη επιγραφή του ναού της Σαφράμπολης. Άλλωστε είναι γνωστή η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα που ανέπτυξε η Ανίκια που έχτισε πολλούς ναούς.³⁷

Η επιγραφή λοιπόν στη Σαφράμπολη αναφέρεται στο γεγονός της ανέγερσης του ναού από την Εύδοκία την Αθηναΐδα και το πρόβλημα που αυτή είχε

34. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο. *Η Μεγάλη του Χριστού Έκκλησία*, Αθήνα 1989, σ. 340 (βλ. κατάλογος πατριαρχών).

35. R. Browning, «Ο αιώνας του Ίουστινιανού», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. Ζ, Αθήνα, Έκδοτική Αθηνών 1979, σσ. 150-221.

36. Οι πατέρες που αναφέρουν τα γεγονότα στην *Πατρολογία* πιθανώς δεν συγκράτησαν την ήμερομηνία, αναφέρει ο R. Janin. *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, τ. III, Μέρος Α', Paris Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1953, σσ. 487-494.

37. Θ. Διαμαντόπουλος, *Ίατρικά Βυζαντινά χειρόγραφα*, Αθήνα, Δόμος 1995, σ. 94, όπου αναφέρεται: «Στο επίγραμμα της Παλατινής Βιβλιοθήκης που αναφέραμε ήδη, και στους στίχους 34-41, επαινείται ο ζήλος της Ανικίας με τον όποιον έκτισε πολλούς ναούς προς τιμήν διαφόρων Αγίων. Η εκκλησία της Θεοτόκου στα Ύνωράτα, ή εκκλησία της Αγίας Εύφυμίας «έν τοις Όλυβρίοις», ο Άγιος Στέφανος στα Θεοδοσιανά και ο Άγιος Πολύευκτος, ήταν μερικώς μόνον από αυτές».

στό πόδι της. Κατά συνέπεια υπήρχε μιὰ πόλη στὴν περιοχὴ τῆς Σαφράμπολης ἥδη ἀπὸ τοὺς ἑλληνοστυκικοὺς χρόνους.

Ποιά ἦταν ὅμως αὐτὴ ἡ ἀγνωστὴ πόλη;

Υπάρχει μιὰ βυζαντινὴ πόλη ποὺ δὲν ἔχει μέχρι τώρα ταυτιστεῖ με καμιὰ σημερινὴ πόλη τῆς Παφλαγονίας. Πρόκειται γιὰ τὴν πόλη Δάδουβρα. Γιὰ τὴ σχέση τῆς Δάδουβρας με τὴ Σαφράμπολη γίνεται μνεῖα μόνο στὸ βιβλίο τοῦ Η. Yazicioğlu ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιχείρησε νὰ ταυτίσει τὴν Δάδουβρα με τὴ Σαφράμπολη. Παραθέτει μόνο ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ βιβλίο ἄλλου τούρκου συγγραφέα ὁ ὁποῖος δανείστηκε τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ χρονικὸ τοῦ Νικητὰ Χωνιάτη.³⁸ Ὁ τελευταῖος ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ προφορικὴ παράδοση, χωρὶς νὰ συσχετίζει τὸ κείμενό του με ἄλλα στοιχεῖα.³⁹

Αὐτὴ ἡ πόλη ἀναφέρεται σὲ διάφορα κείμενα, ἄλλοτε σὲ οὐδέτερο γένος («τὰ Δάδουβρα»), ἄλλοτε με τὴ γραφὴ («τὰ Δάδιβρα») καὶ ἄλλοτε σὲ θηλυκὸ γένος («ἡ Δάδουβρα»). Ἀλλὰ στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν δίνονται ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν γεωγραφικὴ θέση της. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος στὸ ἔργο του «Περὶ Θεμάτων» γράφει: «Ἐχει δὲ πόλεις ἐπισήμους ἡ Παφλαγονία τοσαύτας. πρώτην μὲν μητρόπολιν Γάγγραν, δευτέραν δὲ Ἄμαστραν, τρίτην Σώραν, τετάρτην Δάδουβραν, πέμπτην Ἰωνόπολιν, ἕκτην Πομπηρούπολιν»,⁴⁰ ἀναφέροντας τὰ Δάδουβρα ὡς τὴν τέταρτη στὴ σειρά ἐπίσημη πόλη τῆς Παφλαγονίας τὴν ὁποία τοποθετεῖ στὸ κείμενό του μαζί με τὴν Ἄμαστρη καὶ τὰ Σώρα.

Αὐτὸς ποὺ ἀναφέρεται ἐκτεταμένα στὰ Δάδουβρα εἶναι ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Νικητὰς Χωνιάτης⁴¹ ὁ ὁποῖος περιγράφει με λεπτομέρειες τὴν κατάλη-

38. Η. Yazicioğlu, *δ.π.*, σ. 13, ὑποσ. 11· Osman Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, σ. 219.

39. Ἀπόψεις ποὺ ἐκφράζουν οἱ Η. Yazicioğlu καὶ Χ. Κυριακόπουλος σὲ προσωπικὴ ἐπαφῇ. Ὁ Χρ. Περδικόπουλος ἀναφέρει τὸν Χωνιάτη χωρὶς ὅμως νὰ κάνει συσχέτιση με τὴν Δάδουβρα καὶ δὲν δίνει περισσότερες πληροφορίες.

40. Constantino Porphyrogenito, *De Thematibus*, <Studi e Testi>, Città Del Vaticano 1952, Thema VII.

41. *Historia*, C.F.H.B., Series Berolinensis MCMLXXV [1975] τ. XI-1 Bekk 624/5/6 76-95, 1-25, σσ. 474-479. Τὸ ὄνομα τοῦ Χωνιάτη ἦταν Νικητὰς Ἀκομινάτος, ἐπειδὴ, ὅμως, καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη Χῶναι τῆς Φρυγίας πῆρε τὸ ἐπώνυμο Χωνιάτης· ἔζησε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔγραψε χρονογραφία γιὰ τὰ χρόνια 1180 μέχρι 1206. Ὁ Χωνιάτης γράφει λοιπὸν: «Ἄρας γὰρ μεθ' ἀπάσης ὁ Πέρσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως καὶ περὶ ταυτηνὴ τὴν πόλιν βαλὼν στρατόπεδον ἐπέμενε πολιορκῶν. τριβομένου δὲ τοῦ καιροῦ καὶ μὴ ἂν ἄλλως λῦσαι τὴν πολιορκίαν τοῦ βαρβάρου διωμνημένου, εἰ μὴ παραστήσαιο Δάδιβραν, εἰς μῆνας μὲν ἡ πολιορκησις παρετάθη τέσσαρας, ἐπικουρία δ' ἦν οὐδαμοῦ τοῖς Δαδιβρηνοῖς ἐπεισιούσα ἐκ τῶν ἐκτὸς· ὁ τε γὰρ βασιλεὺς εἰ καὶ

ψη τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους μνημονεύοντας τὴν πόλιν μὲ τὸ ὄνομα ἡ Δάδυβρα.

Ὁ Χωνιάτης συγκεκριμένα γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Δαδύβρων πολιορκήθηκαν ἐπὶ τέσσερις μῆνες ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ὅταν κατάλαβαν ὅτι βοήθεια δὲν ἐρχόταν ἀπὸ πουθενά καὶ ὅτι οἱ συνθήκες ἐπιδεινώνονταν, συμφώνησαν με τοὺς πολιορκητὲς νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν τους καὶ νὰ φύγουν ἀπὸ αὐτήν. Ὀρισμένοι, ὅμως, ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὴν πόλιν ἦταν μεγάλη, δέχτηκαν νὰ ὑποστοῦν τὸν ζυγὸ τῆς δουλείας καὶ ἐγκαταστάθηκαν κοντὰ τῆς «πηξάμενοι μόσυνα», δηλαδή χιτίζοντας ξύλινες κατοικίες. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸν χρονογράφο ἐγκαταστάθηκαν σὲ χωρὶ γειτονικό, διαφορετικό ἀπὸ τὴ θέση τῆς παλιᾶς πόλης ὅπου κατοίκησαν στὸ ἐξῆς οἱ Σελτζοῦκοι.

Υπάρχουν συγγραφεῖς ποὺ ταυτίζουν γεωγραφικὰ τὰ Δάδυβρα μὲ σημερινὲς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αναφέρουν, βέβαια, ὅτι ἀνήκουν στὴν Παφλαγονία, ἀλλὰ τὰ ταυτίζουν μὲ θέσεις ποὺ ἀπέχουν πάρα πολλὴ μεταξύ τους. Ἔτσι, ἄλλοι

πέμπων ἐνήγεν αὐτοὺς ἀντέχειν γενναίως καὶ συμμαχήσειν κατεπηγγέλετο, ἐμελλεν αἰετως καὶ ἀνεδύετο, καὶ οἱ πρόσσοροι Παφλαγόνες ἀγχοῦ που προσίεναι καὶ ἐπαυῖναι οὐδαμῶς ἀπεθάρρησαν. ἀτὰρ οἱ πολιορκούμενοι πρὸς πᾶσαν ἀπεγνώκεισαν ἀρωγὴν καὶ δῆλοι ἦσαν λιμῶ πιεζόμενοι καὶ ταῖς πετροβόλοις μηχαναῖς ἀνήκεστα πάσχοντες· τοὺς γὰρ λίθους ἐκ τῶν ἐξωθεν γιγλόφων κατὰ τὸ μέσον ἀφίεισαι τῆς πόλεως τὰς οἰκίας κατῆρειπον τίτανά τε διακονίζουσαι καὶ πᾶν ἕτερον ἀνθρώποις ἐπιβουλον ἀρορολλίζουσαι τὰ δοχεῖα τῶν ὑδάτων ἠφάνιζον καὶ τὰ ποτὰ ἤχρειον ἐστῶτα ὄντα καὶ μὴ πλανώμενα.

Μετ' οὗ πολὺν δὲ τινα χρόνον βασιλικῆς ἐπικουρίας ἀφιγμένης καὶ κατὰ τὸν Βάβαν τὸ ὄρος αὐλισαμένης, ἧς ἤρχον μείρακες τρεῖς (ὁ Βρανᾶς οὗτοι Θεόδωρος, ὁ Κατακαλὼν Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καζάνης Θεόδωρος), ὡς ἤσθοντο οἱ Πέρσαι, λόγους ὑποκαθίζουσι, καὶ μὴπο παρανακτεῖλάσης ἡμέρας ἐπιπέμνει καὶ φεύγουσι κατόπι ἐπικείμενοι οὐς μὲν ἐκτεῖναν, οὐς δὲ συνειλήφασι ζώντας, μεθ' ὧν καὶ τοὺς δύο στρατηγούς, καὶ τούτους περιηγωνισμένους τὰς χειρὰς κύκλω περιάγων ὁ Πέρσης ἐδεῖκνυ τοῖς ἐπὶ τῶν τειχῶν καὶ παρήνει ἕως ἡ πόλις τοῖς πολεμίοις ἀβάπτιστος κύμασι, τὴν ἐκείνης ἐγχειρίσειν αὐτῶ οἰάκισιν. μηδὲ γὰρ ἐκ τοῦδε σώζειν ἔχουσαν ἐλπίδα σφῖσιν ὑπολελειφθαί, μηδ' ἂν αὐτὸν ἐκεῖθεν μεταναστεῦσαι ποτε, εἰ μὴ ἐγκρατῆς τῆς πόλεως γένοιτο.

Τοιοῦτοι οὖν οἱ Δαδύβρηνοὶ θεάμασι καὶ ἀκουσίμασι κατακλασθέντες τὸ πρόθυμον τρέπονται πρὸς συμβάσεις ἀσυμφόρους μὲν, ὁποῖας δ' ἐπέτατταν ὁ καιρὸς ἀκαίριος ἐφεστῶς καὶ τομῆς, κατανεύουσι τε τὴν μὲν πόλιν ἐκλιπεῖν πανσυνδί, βαδίσει δ' ἕκαστον κακῶν ἀπαθῆ μετὰ τῶν φιλάτων σφισί καὶ τῶν κτήσεων ἦν ἂν αἰροῖντο στεῖλαισθαι, ἐπεὶ μὴδ' εὕρισκον τὸν βάρβαρον μένειν αὐτοὺς κατὰ χώραν ἐόντα καὶ φόρους αὐτῶ κατατίλλεσθαι ὅπως οὖν συντιθέμενον. ταῦτ' ἄρα καὶ ὄρκων γεγεννημένων, ὁ μὲν Πέρσης εἶχε τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἐκ τοῦ γένους δίδωσιν αὐτὴν εἰς ἐνοίκησιν, αὐτοὶ δὲ μεταστάντες ἐκεῖθεν καθ' ἑτέρουσ χώρας καὶ πόλεις διεσπάρησαν· πολλοὶ δὲ τῆς πατρίδος ἀγχιστα πηξάμενοι μόσυνα, οὕτω δοκοῦν τῷ Πέρσῃ, προσέμειναν δούλειον ὑποδύντες ζυγόν, οἷς ἡ τῆς ἐνεγκαμένης γλυκύτης τῇ μνήμῃ προσίζανεν ἀναπόνητος· καὶ τοιοῦτον μὲν τῇ πόλει Δαδύβρη τέλος ἀπήντησεν».

από αυτούς τὰ τοποθετοῦν στὰ ἀνατολικά καὶ ἄλλοι στὰ δυτικά σύνορα τῆς Παφλαγονίας, κάθε ἓνας βέβαια μὲ κάποιο σκεπτικό.

Απὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τοποθετοῦν τὰ Δάδυβρα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Παφλαγονίας ὁ M.W. Calder στὸ χάρτη του τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὰ βρίσκονταν στὴν περιοχὴ τῆς πόλης ποὺ σήμερα ἔχει τὸ ὄνομα İskilip κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἄλυ.⁴² Στὴν περιοχὴ τοῦ İskilip τοποθετεῖ τὰ Δάδυβρα καὶ ἡ Β. Κουταβᾶ-Δεληβοριά.⁴³ Τὸ İskilip, ὅμως, ἔχει ἤδη ταυτισθεῖ μὲ τὴν πόλη Ἄνδραπα ἢ Νεοκλαυδιούπολη καὶ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ Δάδυβρα (χάρτης 1).⁴⁴

Υπάρχει ἐξᾴλλου ἓνα ἱστορικὸ γεγονός ποὺ μᾶς κάνει νὰ υποθέτουμε ὅτι τὰ Δάδυβρα δὲ μπορεῖ νὰ ἦταν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Παφλαγονίας ἀλλὰ κοντὰ στὰ δυτικά ὄρια τῆς.

Συγκεκριμένα κατὰ τὴν προέλαση τῶν Σελτζούκων, δύο πόλεις τῆς Παφλαγονίας, ἡ Κασταμονὴ καὶ ἡ Γάγγρα, ἔπесαν στὰ χέρια τους, τὶς ὁποῖες ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀνακατέλαβε τὸ 1134. Τὸ 1169 ὅμως οἱ Σελτζούκοι κατέλαβαν ἐκ νέου αὐτὲς τὶς πόλεις διώχνοντας τοὺς Βυζαντινοὺς.⁴⁵ Οἱ Τούρκοι ἤδη κατεῖχαν περιοχὲς καὶ πόλεις ὅπως ἡ Ἀμάσεια, τὸ Δορύλαιο, ἡ Καισάρεια, ἡ Κολωνία, ἡ Ἄμισὸς κ.ἄ. ὅταν κατέκτησαν τὸ 1196 τὰ Δάδυβρα καὶ στὴ συνέχεια, τελευταία, ἀπέσπασαν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὴν Κλαυδιούπολη (σημερινὴ Bolu).⁴⁶ Αὐτὸ τὸ γεγονός ὅμως δείχνει ὅτι, ἐφ' ὅσον τὰ ἐδάφη ποὺ κατεῖχαν οἱ Σελτζούκοι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐκτείνονταν ἀνατολικότερα ἀπὸ τὴ γραμμὴ Γάγγρας-Κασταμονῆς, τὰ Δάδυβρα δὲν μπορεῖ νὰ βρίσκονταν ἀνατολικότερα τῆς ἐπειδὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους πρὶν καὶ ὄχι μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Γάγγρας καὶ τῆς Κασταμονῆς, ὅπως ἀναφέρεται στὶς πηγές. Ἄρα τὰ Δάδυβρα δὲν βρίσκονταν σὲ τόσο ἀνατολικὸ σημεῖο τοῦ θέματος τῆς Παφλαγονίας.

Απὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τοποθετοῦν τὰ Δάδυβρα στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Πα-

42. M.W. Calder, E.G. Bean, *A classical map of Asia Minor*, Λονδίνο 1958.

43. Β. Κουταβᾶ-Δεληβοριά, Ὁ γεωγραφικὸς κόσμος Κωνσταντίνοῦ τοῦ Πορφυρογένιτου. *Ἡ εἰκόνα*, τ. Β', Ἀθήνα 1993, σ. 307.

44. Βλ. W.Ramsay, *δ.π.*, σ. 192, 195· Πβ. καὶ Γ. Σκαλιέρη-Κλεάνθους, *Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, σ. 44.

45. Ι. Κ. Ἄμαντος, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Ἀθήνα 1947, σ. 234· πβ. καὶ Σπ. Βρυώνης, «Ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τὸ 1071 ὡς τὸ 1204», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Θ', Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1979, σσ. 44-45.

46. Σπ. Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ διαδικασία ἐξισλαμισμού*, μετάφραση Κ. Γαλαταριώτου, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, 1996, σ. 117. Πβ. καὶ P.Wittek, *δ.π.*, σσ. 36-46.

φλαγονίας ό Ε. D. Pitcher τὰ ταυτίζει με τήν πόλη Devrek/Divrik, μιὰ πόλη κοντά στην Ήράκλεια τήν Ποντική.⁴⁷ Με τὸ Devrek ταυτίζει τὰ Δάδυβρα επίσης και ό Ρ. Wittek ό όποῖος βασίζεται στο κείμενο τοῦ Χωνιάτη.⁴⁸ Στο κείμενο τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου, ὅπου περιγράφεται ἡ κατάληψη τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους, γίνεται ἀναφορά σὲ κατοίκους τῶν γειτονικῶν πόλεων («πρόσοροι Παφλαγόνες»), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Δαδυβρινοὶ περιμέναν βοήθεια. Ὁ Wittek, λοιπόν, πιθανολογεῖ ὅτι τὰ Δάδυβρα δὲν βρίσκονταν στὴν Παφλαγονία ἀλλὰ στὴ γειτονικὴ Ὀνωριάδα, ἀφοῦ, ὅπως λέει, οἱ Δαδυβρινοὶ περιμέναν βοήθεια ἀπὸ τοὺς γείτονες (πρόσοροι) Παφλαγόνες. Ἐπίσης, πῶς κάτω στο κείμενο τοῦ Χωνιάτη γίνεται ἀναφορά σὲ ἕνα βουνὸ ὅπου στρατοπέδευσαν οἱ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν ποὺ εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Δαδυβρινοὺς. Αὐτὸ τὸ βουνὸ τὸ ἀναφέρει ὁ χρονογράφος με τὴν ὀνομασία : «...εἰς τὸν Βάβαν τὸ ὄρος...». Ἐπειδὴ βουνὸ με αὐτὴ τὴν ὀνομασία ὑπάρχει ἀκόμη και σήμερα στὴν περιοχὴ κοντὰ στὴν Ήράκλεια τήν Ποντικὴ και στο Devrek, ό Wittek γράφει ὅτι θεωρεῖ πιθανὸ τὸ σημερινὸ Devrek νὰ βρίσκεται στὴ θέση τῶν Δαδύβρων (χάρτης 1). Ἐπίσης κάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ σημερινὴ ὀνομασία αὐτῆς τῆς πόλης (Devrek) εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξης Δάδυβρα. Ὅσοτόσο και παρ' ὅλα αὐτὰ ό Wittek στο ἴδιο ἄρθρο του σημειώνει ὅτι τελικὰ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ θέση ποὺ βρίσκονταν τὰ Δάδυβρα, ἐὰν δηλαδὴ αὐτὰ ἦταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek ἢ στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Zobran, πόλης ποὺ βρίσκεται 15 χλμ. ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη.⁴⁹

Σχετικὰ, ὁμως με τὸν συσχετισμὸ τοῦ σημερινοῦ Devrek με τὰ Δάδυβρα μπορούμε νὰ κάνουμε τίς ἐξῆς παρατηρήσεις:

Απὸ τὴν περιγραφή τῆς πόλης ποὺ κάνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης κατὰ τὴν κατάληψη τῶν Δαδύβρων φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἦταν χτισμένη σὲ ἔδαφος λοφῶδες και περιβαλλόταν ἀπὸ τεῖχος, ὅπως δηλαδὴ εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς σημερινῆς Σαφράμπολης, ἀλλὰ ποὺ δὲν ταιριάζει με τὸ σημερινὸ Devrek.

Μιὰ ἄλλη παρατήρηση εἶναι ὅτι στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ σύνοδο τῆς Χαλικηδόνος (451 μ.Χ.) ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς ἐπίσκοποι με τὴν ἀντίστοιχη τάξη : «40 (s 36) Καλόγηρος ἐπίσκοπος Ἁρακλειῆς Πόντου... (39) (s 177) Πέτρος ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Γαγγρῶν... ὑπὲρ Πολυχρονίου ἐπισκόπου Δαδύβρων και 228 Θεοδώρου ἐπισκόπου Σωρῶν...».⁵⁰ Ὁ

47. E. D. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Λέιντεν, Brill, 1972, σσ. 26-28.

48. P. Wittek, *δ.π.*, σ. 39.

49. P. Wittek, *δ.π.*, σ. 40 ὑποσ. 4.

50. E. Honigmann, «The original lists of the members of the council of Nicaea, the

Ε. Honigmann πού δημοσίευσε αυτό τόν κατάλογο σημειώνει ὅτι τὰ μέλη τῆς συνόδου φαίνεται νὰ ὁμαδοποιοῦνται σύμφωνα μὲ τὴν περιοχὴ ἀπὸ ὅπου προέρχονται, γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀναγραφὴ τῆς στηρίχτηκε σὲ γεωγραφικὰ τεκμήρια. Ἀλλὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ τῶν Δαδύβρων ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη τῶν Γαγγρῶν, τὸ σημερινὸ Çankiri.⁵¹ Μπορούμε λοιπὸν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐὰν τὰ Δάδυβρα βρισκόνταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek θὰ ἔπρεπε ἡ ἐπισκοπὴ τους νὰ ὑπαγόταν μᾶλλον στὴ μητρόπολη Κλαυδιουπόλεως, πού εἶναι ἡ σημερινὴ Bolu καὶ βρίσκεται πλησιέστερα στὸ Devrek παρὰ στὴ μακρινὴ Γάγγρα.

Τέλος, στὴν XXIX νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ «Περὶ τοῦ πραιτώρος τῆς Παφλαγονίας» ἀναφέρονται ὡς πόλεις τῆς περιοχῆς ἡ Γερμανικόπολις πρὸς Γάγγραν, ἡ Πομπηίουπολις, τὰ Δάδυβρα, τὰ Σώρα, ἡ Ἄμαστρις καὶ ἡ Ἰωνόπολις. Ὡς πόλεις τῆς Ὀνωριάδος, στὴν ἴδια νεαρά, ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς πόλεις: Προῦσα, Κράτεια, Ἀδριανούπολη, Τίον, Κλαυδιούπολη καὶ Ἡράκλεια.⁵² Τὸ Τίον, πού σήμερα ὀνομάζεται Filyos, βρίσκεται στὶς ἐκβολές τοῦ Βιλαίου ποταμοῦ (σημερινὸ ὄνομα Filyos Çayı). Τὰ Δάδυβρα ἕμως, ὅπως εἶδαμε στὴν XXIX νεαρά, ἀναφέρονται σαφῶς ὡς μία ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Παφλαγονίας. Μιὰ ματιὰ στὸ χάρτη τῆς περιοχῆς δείχνει ὅτι ἐὰν τὰ Δάδυβρα ἦταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek θὰ ἔπρεπε νὰ βρισκόνταν δυτικότερα ἀπὸ τὴ γραμμὴ Κράτειας (σημερινὸ Gerede) - Τίου, πόλεων τῆς Ὀνωριάδος, καθὼς καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Παρθένιο πού ἦταν τὸ σύνορο μεταξὺ τῆς Ὀνωριάδος καὶ τῆς Παφλαγονίας, δηλαδὴ θὰ ἀνῆκε στὴν Ὀνωριάδα, πράγμα ἕμως πού δὲ συνέβαινε. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὁ ποταμὸς Παρθένιος πού βρίσκεται ἀνατολικότερα καὶ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Βιλαῖο, ἀποτελοῦσε τὸ φυσικὸ σύνορο μεταξὺ Παφλαγονίας καὶ Βιθυνίας / Ὀνωριάδος. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ἕμως, ὁ χάρτης τῆς περιοχῆς ἀφήνει τὸ σημερινὸ Devrek δυτικὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ φυσικὸ σύνορο. Ἄρα τὰ Δάδυβρα δὲν μπορεῖ νὰ βρισκόνταν τόσο δυτικὰ.

Πόλη μὲ τὸ ὄνομα Devrek ἀναφέρεται στὴν Περσία, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἄλλη πόλη, νεότερη, στὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας μὲ τὸ ὄνομα Devrekani. Ἡ κατάληξη -ani εἶναι κτητικὴ καὶ δείχνει προέλευση, δηλαδὴ ὅτι ἡ πόλη προῆλθε, χτίσθηκε, ἀπὸ κατοίκους προερχόμενος ἀπὸ τὸ Devrek. Πιθανῶς, λοιπὸν, τὸ

rober-synod and the council of Chalcedon», *Byzantion* τ. 16 (1944), σσ. 20-80.

51. R. P. F. Michaelis Le Quien, *Oriens Christianus*, Parisiis MDCCXL (1740), σσ. 558-559· βλ. καὶ J. P. Migne, *Patrologiae Graecae*, τ. 105, Βέλγιο 1976, σσ. 1-16 καὶ R. Janin, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. XVI, Παρίσι 1960, σσ. 11.

52. *Corpus Iuris Civilis*, Ἰουστινιανοῦ *Novelae Xth*, Στρασβούργο 1972, τ. 3, *Novela XXIX CAPUTI*, σσ. 15-32.

Devrek πού βρίσκεται κοντά στην Ήράκλεια του Πόντου να χτίσθηκε μετά από κάποια μετακίνηση κατοίκων του Devrek της Περσίας, όπως το Devrekani κατά την παράδοση, χτίσθηκε από κατοίκους του Devrek της Ήράκλειας.⁵³

Τα Δάδυβρα λοιπόν δεν πρέπει να βρίσκονταν δυτικά από τον ποταμό Παρθένιο, στη θέση του σημερινού Devrek, αλλά στα σύνορα μεταξύ Όνωριάδος και Παφλαγονίας. Αυτό συνάγεται από τα ακόλουθα:

Ο Honigman στην ανάλυση που κάνει στον *Συνέκδημο* του *Ιεροκλέους* γράφει ότι τα Δάδυβρα αναφέρονται μετά τα Σώρα και πιθανολογεί ότι ίσως ήταν στη θέση του σημερινού Zobra, πόλη κοντά στη Σαφράμπολη και προς τα νότια της, δηλαδή στα σύνορα μεταξύ Παφλαγονίας και Όνωριάδος.⁵⁴ Όπως είδαμε πιο πάνω, στην XXIX νεαρά του ό Ιουστινιανός επίσης αναφέρει τα Δάδυβρα μαζί με τα Σώρα και την Άμαστρο, πόλεις που βρίσκονται στα πιο πάνω σύνορα. Άλλα και ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρει τα Δάδυβρα ως την τέταρτη πόλη της Παφλαγονίας, άμέσως μετά την Άμαστρο και τα Σώρα, δηλαδή κοντά στα ίδια σύνορα. Έξάλλου και στη σύνοδο της Νικαίας, που έγινε το 787 μ.Χ., αναφέρεται ως επίσκοπος Δαδύβρων ο Νικήτας, άμέσως πριν από τον επίσκοπο Θεοφάνη των Σωρών, δηλαδή στην ίδια θέση που τοποθετούνται και πιο πάνω.⁵⁵ Υπάρχουν βέβαια και άλλοι συγγραφείς που τοποθετούν τα Δάδυβρα στο δυτικό σύνορο της Παφλαγονίας, δηλαδή στην ευρύτερη περιοχή της Σαφράμπολης.⁵⁶

Από τα ανωτέρω εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα Δάδυβρα ήταν χτισμένα σε κάποια τοποθεσία των συνόρων μεταξύ των θεμάτων της Παφλαγονίας και της Όνωριάδος, στην περιοχή δηλαδή που κυλούν τα νερά τους οι ποταμοί Παρθένιος και Βιλαΐος. Στην περιοχή αυτών των συνόρων και ανάμεσα στους δυο ποταμούς είναι χτισμένη η Σαφράμπολη.

Ο Νικήτας Χωνιάτης στο κείμενό του για την κατάληψη των Δαδύβρων, όπως είδαμε, γράφει τελειώνοντας την περιγραφή του ότι οι Δαδυβρινοί στο τέλος αναγκάστηκαν να παραδώσουν την πόλη στους Σελτζούκους και να απο-

53. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν και οι Η. Yaziciođlu και Χ. Κυριακόπουλος σε προσωπική έπαφή που είχα μαζί τους.

54. E. Honigman, *Le Synédémós d'Hiéroclès*, Βρυξέλλες 1939, σ. 34.

55. J. Darrouzès, «Historia Byzantina. Listes épiscopales du concile de Nicée (787)», *Revue d'Etudes Byzantines* 31 (1973), σσ. 33, 42-43.

56. H. Jedin, *Atlas zur Kirchen geschichte*, Φράμπουργκ, Herder, 1970, σσ. 20-21, χάρτης αρ. 21. Πβ. και Μ. Η. Α. Jones, *The cities of the eastern Roman provinces*, Όξφόρδη² 1971, σ. 168.

χωρήσουν σώζοντας τη ζωή τους και αφήνοντας τα σπίτια τους στους έχθρους. Έτσι έφυγαν και διασκορπίστηκαν σε άλλες πόλεις. Πολλοί όμως από τους Δαδύβριους, επειδή δὲ μπορούσαν νὰ ἀποχωριστοῦν τὴν πατρίδα τους ὑπέμειναν τὸ ζυγὸ τῆς δουλείας καὶ οἱ κατακτητὲς τοὺς ἄφησαν νὰ χτίσουν ἄλλα σπίτια κοντὰ στὴν πόλη τους.

Ὅλοι οἱ Σαφραμπολίτες γνωρίζουν τὴν παράδοση αὐτὴ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Αὐτὴ μὲ λίγα λόγια ἀναφέρει πὼς ὅταν οἱ Τούρκοι κατέλαβαν τὴ Σαφράμπολη οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς ἔφυγαν γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴ σφαγὴ ἐκτὸς ἀπὸ λίγες οἰκογένειες. Αὐτὲς πῆγαν σὲ ἓνα δάσος, κοντὰ στὴ Σαφράμπολη, σὲ μιὰ τοποθεσία ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Bulak, ὅπου ὑπῆρχαν σπηλιὲς καὶ κρύφτηκαν σὲ μιὰ σπηλιά ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἀνέβρυζε νερό. Μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια τοὺς ἀντιλήφθηκαν οἱ Τούρκοι ὅταν τοὺς ἄκουσαν νὰ κόβουν ξύλα στὸ δάσος καὶ προσπάθησαν νὰ τοὺς πιάσουν, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κρύφτηκαν στὴ σπηλιά τους καὶ δὲν παραδίνονταν. Τότε οἱ Τούρκοι ποὺ κατέλαβαν ὅτι θὰ δυσκολεύονταν πολὺ νὰ μποῦν στὴ σπηλιά γιὰ νὰ τοὺς συλλάβουν ἢ νὰ τοὺς σκοτώσουν, ἤρθαν σὲ συμφωνία μαζί τους καὶ τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ κατοικήσουν ξανά στὴν πόλη τους ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ κατασκευάσουν ἓνα ἔργο μεταφορᾶς τοῦ νεροῦ ποὺ ὑπῆρχε στὴ σπηλιά ὅπου κρύβονταν, μέχρι τὴ Σαφράμπολη. Ἐκεῖνοι συμφώνησαν νὰ κάνουν τὸ ἔργο καὶ ἔτσι τοὺς ἄφησαν νὰ χτίσουν τὰ σπίτια τους στὸ Κιράνκιοι. Ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς λίγες οἰκογένειες, ἔλεγε ἡ παράδοση, κατάγονταν οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης.⁵⁷ Ἡ περιοχὴ τοῦ Bulak βρίσκεται στὰ δυτικὰ τῆς Σαφράμπολης καὶ σὲ ἀπόσταση 2-3 χλμ. ἀπὸ τὴν πόλη, σὲ μιὰ καταπράσινη κοιλάδα, ὅπως τὴν περιγράφουν οἱ πρόσφυγες, μὲ πολλὰ δέντρα καὶ νερὰ ἢ ὅποια ἀποτελοῦσε τόπο ἀναψυχῆς γιὰ τοὺς Σαφραμπολίτες, ποὺ ὀργάνωναν ἡμερήσιες ἐκδρομὲς στὴν περιοχὴ κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἴσως σὲ ἀνάμνηση τῶν γεγονότων τῆς διαβίωσής τους ἐκεῖ, κατὰ τὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πράγματι παρουσιάζει πολὺ μεγάλη ὁμοιότητα ἢ προφορικὴ παράδοση μὲ τὴν περιγραφή ποὺ κάνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, παράδοσης ποὺ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἐπέζησε ὡς τὶς μέρες μας καὶ τὴν ἀκούσαμε καὶ ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους.

Ὁ Η. Yazicioğlu ἔχοντας ὑπόψη του αὐτὴ τὴν παράδοση καὶ τὴν περιγραφή τῆς κατάληψης τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τὸν Osman Turan ἐρεῖνησε τὰ δικαιопρακτικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, στὰ κτηματολόγια, σὲ συμβόλαια, σὲ βακουφικὰ καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα τῆς Σαφρά-

57. Βλ. ὑποσ. 21.

μπολης. Αυτά δείχνουν ότι οι Έλληνες, μετά την κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, διατήρησαν τὰ κτήματά τους καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονός ἐδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πόλη παραδόθηκε καὶ δὲν καταλήφθηκε ὅποτε θὰ δημεύονταν ὅλες οἱ περιουσίες, κατὰ τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο τῆς ἐποχῆς.⁵⁸ Ἡ μελέτη λοιπὸν τῶν ἐγγράφων τῶν Ἑλλήνων τῆς Σαφράμπολης ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πόλη παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς στοὺς Τούρκους, ὅπως ἀναφέρει ἡ προφορικὴ παράδοση, ἡ ὁποία ἀπηχεῖ τὰ γεγονότα ποὺ ἀναφέρει ὁ χρονογράφος Νικήτας Χωνιάτης.

Ἡ δημοσίευσή⁵⁹ ἡμῶς τριῶν σφραγίδων (μολυβδόβουλα) ἀπὸ τὰ Δάδυβρα ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς σχέσης τους μετὰ τὴ Σαφράμπολη. Πρόκειται γιὰ σφραγίδες ἐπισκόπων τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ δύο φέρουν στὴ μιὰ τους ὕψη ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου καὶ στὴν ἄλλη εἰκόνα τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου μετὰ ἐπιγραφή στὴν περιφέρεια.

Συγκεκριμένα, στὴ μιὰ ὕψη, τῆς πρώτης σφραγίδας μετὰ τὸν ἀριθμὸ καταγραφῆς 443, ὑπάρχει γραμμένη σὲ πέντε σειρὲς ἡ ἐπιγραφή:

KERΘ	[+] K(ύρι)εβ(οή)θ(ει)
ΙΩΕΠΙC	Ἰω(άννη) ἐπισ-
.ΟΠΩΔΑ	(κ)όπω Δά-
.VRPΩ	(δ)ύβρω-
Nv	

Στὴν ἄλλη ὕψη τῆς σφραγίδας ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Στεφάνου κατὰ πρόσωπον, ποὺ κρατεῖ ἓνα μικρὸ σταυρὸ στὸ δεξιὸ του χέρι. Στὴν περιφέρεια ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στὰ δεξιά: Ο-С-TE καὶ στὰ ἀριστερά Φ-Α-, δηλαδή Ὁ ἄ(γιος) Στέφα(νος). Ἡ σφραγίδα αὕτη εἶναι τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ δεκάτου αἰώνα.

Στὴ δεύτερη σφραγίδα μετὰ ἀριθμὸ καταγραφῆς 444 ὑπάρχει στὴ μιὰ ὕψη ἐπιγραφή:

+CΦΡΑ	+Σφρά-
ΓΙCΝΙΚ.	γίς Νικ(ο)-
ΛΑΟΥΕΠHC	λάου ἐπισ-
ΚΟΠΔΑΔV	κόπ(ου) Δαδύ-
RPAC	βρας

Στὴν ἄλλη ὕψη τῆς σφραγίδας ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Στεφάνου κατὰ

58. H. Yazicioğlu, *δ.π.*, σ. 14.

59. V. Laurent, *Les corpus des sceaux de l'Empire Byzantine*, τ. V, Παρίσι: Centre National de la Recherche Scientifique, 1963, Μέρος Α': *L'eglise*, σσ. 322-323.

πρόσωπον, πού φέρει χιτώνα και κρατεῖ στο δεξι του χέρι μικρὸ σταυρὸ και στο ἀριστερὸ εὐαγγέλιο και στὴν περιφερειακὰ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στα δεξιά: O-C-TE και στα ἀριστερὰ Φ-A-NO, δηλαδή Ὁ ἄ(γιος) Στέφανο(ς). Ἡ σφραγιδα αὐτὴ εἶναι τοῦ δεκάτου αἰώνα.

Στὴν τρίτη σφραγιδα ὑπάρχει στὴ μιὰ ὄψη ἡ μορφή ἐνὸς ἀγίου ὁ ὁποῖος εὐλογεῖ μετὸ δεξι του χέρι και στο ἀριστερὸ κρατεῖ τὸ εὐαγγέλιο. Δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφή σὲ αὐτὴ τὴν ὄψη ἐνῶ στὴν ἄλλη ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

+ΘKER,	+Θ(εοτό)κε β(σὴ)-
Θ, ΘΩΜΑΕ	θ(ει) Θωμᾶ ἐ-
ΠICK'ΔΑ	πισκ(όπω) Δά-
ΔVROY	δύβ(ρ)ου

Ὁ συγγραφέας διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι πιθανὸν τὸ κτίριο πού ὑπῆρχε στα Δάδυβρα νὰ ἦταν ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Στέφανο και νὰ ἀποτελοῦσε τὸν μητροπολιτικὸ ναό.

Στὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλος ναὸς ἀφιερωμένος στὸν ἅγιο Στέφανο παρὰ μόνο στὴ Σαφράμπολη. Στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχαν περίπου 2500 ἐκκλησίες. Στὸν ἅγιο Στέφανο ἦταν ἀφιερωμένες, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, μόνο τρεῖς ναοὶ και δύο μονές. Ἐνας ναὸς τοῦ ἀγίου Στεφάνου ὑπῆρχε στὴν Ἀργυρούπολη (σημερινὸ ὄνομα Gümüshane) τοῦ Πόντου και ἓνας δευτέρος ἀναφέρεται στὶς ἐκκλησίες τῆς Καππαδοκίας στὴν πόλη Στέφανα, πόλεις, ὅμως, πού δὲν ἔχουν σχέση μετὴν Παφλαγονία και βρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ θέση τῆς Σαφράμπολης και τῶν Δαδύβρων.⁶⁰ Ὁ τρίτος ναὸς ἦταν ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς στα Δάδυβρα. Ὑπῆρχε, ἐπίσης, ἓνα μοναστήρι τοῦ ἀγίου στὴν Τρίγλεια και ἓνα στὴ Χαλικηδόνα, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν σχέση μετὰ Δάδυβρα. Φαίνεται, λοιπὸν, ὅτι ὑπῆρχαν πραγματικὰ ἐλάχιστες ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὸν ἅγιο Στέφανο, ὥστε μπορούμε με βεβαιότητα νὰ ταυτίσουμε τὰ Δάδυβρα μετὴ σημερινὴ Σαφράμπολη και μόνο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου στὸν ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία τους, ἀφοῦ ἦταν ὁ μόνος ναὸς τοῦ ἀγίου στὴν περιοχὴ και ἦταν ἀφιερωμένος ὁ ναὸς τῆς

60. Βλ. σχετικὰ Α. Γαβριηλίδης, *δ.π.*, σσ. 138-141· Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σσ. 125-126· Π. Μ. Κοντογιάννης, *δ.π.*· Μ. Χατζηδάκης, «Ἡ Μεσοβυζαντινὴ τέχνη», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Η', Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1979, σσ. 274-325· R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Παρίσι: Institut Français d'Études Byzantines, 1975, σσ. 23-47, 121-125 422-441 και Α. Bryer, «Nineteenth century monuments in the city and vilayet of Trebizond: Architectural and historical notes», *Ἀρχεῖον Πόντου* 29 (1968), σσ. 89-32, 30 (1970), σσ. 228-375, 32, (1972-73), σσ. 126-310.

Σαφράμπολης στον Άγιο Στέφανο συνεχώς, όπως μαρτυρεί η επιγραφή της εκκλησίας, από τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους έως το 1922.

Το συμπέρασμα λοιπόν από όλα αυτά είναι ότι η σημερινή Σαφράμπολη ήταν τα βυζαντινά Δάδυβρα. Σύμφωνα με την περιγραφή που δίνει ο Χωνιάτης, αλλά και σύμφωνα με την προφορική παράδοση, φαίνεται ότι όταν οι Τούρκοι κυριεύσαν την πόλη, όρισμένοι από τους Έλληνες κατοίκους της επανεγκατεστάθησαν σε νέο χώρο, κοντά στα Δάδυβρα, και εκεί, πιθανώς, άνηγειραν νέο ναό στο όνομα του Αγίου-προστάτη τους, μεταφέροντας και τα κειμήλια τους.⁶¹

Τόν τόπο της νέας εγκατάστασης τοποθετούμε στην περιοχή του σημερινού Κιράνικιο της Σαφράμπολης. Κατά συνέπεια ο πρώτος ναός που έχτισε η Ευδοκία, θα πρέπει να ήταν –και ίσως να υπάρχει ακόμη ή να υπάρχουν λείψανά του– στην περιοχή του κέντρου της σημερινής Σαφράμπολης, όπου παλαιότερα ή συνοικία των Τούρκων.

Οι Έλληνες της Σαφράμπολης αποκαλούσαν την εκκλησία τους μητρόπολη. Φαίνεται ότι η ονομασία άπηχεί την ιεραρχία της επισκοπής τους, όταν η πόλη με το όνομα Δάδυβρα ήταν μια από τις έξι σημαντικότερες πόλεις του βυζαντινού θέματος της Παφλαγονίας.

Γιατί όμως οι Σαφραμπολίτες επέμεναν ότι η πόλη τους ήταν ή βυζαντινή Θεοδορούπολη; Αυτή η ονομασία πιστεύουμε ότι δόθηκε στην πόλη κατά τον 17ο ή 18ο αιώνα, όταν η ονομασία Δάδυβρα είχε πιά ξεχαστεί. Από την άγνοση της επιγραφής στη θύρα του ναού του Αγίου Στεφάνου όπου αναφέρονταν «...τή πόλει Θεοδώρου κράντορος...»), οι κάτοικοι της Σαφράμπολης έβγαλαν το συμπέρασμα ότι η βυζαντινή ονομασία της πόλης ήταν Θεοδορούπολη. Αυτό άλλωστε έγινε και τον περασμένο αιώνα όταν πολλοί συγγραφείς προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την επιγραφή της θύρας του ναού· αυτό αναφέρεται και στις καταγραμμένες παραδόσεις.⁶²

Ο ναός του Αγίου Στεφάνου συγκέντρωσε γύρω του τους Έλληνες που αποφάσισαν να υπομείνουν τον τουρκικό ζυγό.

61. Ο Σπ. Βρυώνης, *Η Μικρά Ασία*, ό.π., σσ. 44-54, γράφει: «Πολύ συχνά οι χριστιανοί αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη μόλις την κατακτούσαν οι Τούρκοι (αυτό έγινε για παράδειγμα στη Δάδυβρα) και πρέπει να υποθέσουμε ότι και σε τέτοιες περιπτώσεις οι εκκλησίες έπεφταν στα χέρια των μουσουλμάνων».

62. Περισσότερα μπορεί κανείς να βρεί στο αρχαιολογικό υλικό που απόκειται στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, ΑΠΠ, Φάκελος Σαφράμπολη Πφ Ι και ΙΙ. Ο Χρ. Περδικόπουλος δίνει την προσωπική του άποψη, ότι δηλαδή δεν νομίζει πως η Σαφράμπολη έφερε ποτέ το όνομα Θεοδορούπολις· πιθανόν, λέει, να το υπέθεσαν οι Έλληνες από μια επιγραφή που υπήρχε στην εκκλησία ή οποία περιέχει τη φράση: «πόλη Θεοδώρου κράντορος παλαιάτου».

Με τὰ διοικητικά μέτρα που ἐπιβάλλονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατακτητὲς στοὺς Ἑλληνες κατοίκους αὐτοὶ ἀναγκάζονται νὰ ξεχάσουν τὴ μητρικὴ τους γλώσσα καὶ νὰ μιλοῦν μόνο τὴν τουρκικὴ, ποὺ τὴν γράφουν ὅμως μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες (καραμανλίδικη γράφη).

Τὸ 1804 στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὑπάρχουν τρεῖς ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι καταβάλλουν τὰ ἐξοδα γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ διακόσμηση μιᾶς λειψανοθήκης, μέσα στὴν ὁποία τοποθετεῖται τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου, τὸ ὁποῖο εἶχε προσφέρει στὸ ναὸ ἡ βασίλισσα Εὐδοκία. Τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων εἶναι: Συμεών, Γρηγόριος καὶ Ἰωάννης καὶ ἴσως ὑπάρχει καὶ τέταρτος μὲ τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος. Τὸ 1805 ξεσπᾷ πυρκαγιὰ στὴν ἑλληνικὴ συνοικία ποὺ καταστρέφει καὶ τὸν ναὸ τοῦ ἁγίου. Ἀναφέρεται στὶς παραδόσεις ὅτι τότε ἐπισκευάσθηκε ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὁ ὁποῖος εἶχε πάθει σημαντικὲς ζημιές.⁶³

Οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Σαφράμπουλη παραδίδουν ὅτι στὴν πόλη τους, τὸν 19ο αἰώνα, κατοικοῦσαν ἐξακόσιες ἕως χίλιες ἑλληνικὲς οἰκογένειες. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἔλεγαν ὅτι ἦταν ντόπιοι. Δὲν εἶχαν ἀκούσει ἂν πρόγονοὶ τους κατάγονταν ἀπὸ ἄλλου. Ἀντίθετα Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Σαφράμπουλη ἦταν ποὺ πήγαινε καὶ ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἄλλα μέρη, ὅπως στὸ Τσάι-Τζουμά, στὸ Μπαρτίν, στὴν Ποντοηράκλεια, στὸ Ζονγκουλδάκ καὶ στὸ Ντύτζε.⁶⁴ Στὰ *Ποντιακά* του (1866) ὁ Περικλῆς Τριανταφυλλίδης κατέγραψε 280 ἑλληνικὲς οἰκογένειες ποὺ ζοῦσαν στὴν ὄρεινὴ αὐτὴ κομόπολη. Ἄλλες 120 οἰκογένειες κατέγραψε ὅτι ζοῦσαν στὸ κοντινὸ χωριὸ Γιαζίκιοι. Ἦταν ὅλοι, ὅπως γράφει, τουρκόφωνοι, ὅπως ἄλλωστε διασώζεται καὶ στὶς παραδόσεις.⁶⁵ Τὸ 1862 ξέσπασε πάλι πυρκαγιὰ στὴν ἑλληνικὴ συνοικία τῆς Σαφράμπουλης ποὺ κατέστρεψε πολλὰ σπίτια καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἔπαθε ζημιές ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.⁶⁶

63. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ὅ.π., πληροφορητὴς Χρ. Περδικόπουλος («ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Στεφάνου χρίστηκε πολλές φορές, ...τὸ 1805...»).

64. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ὅ.π., Σαφράμπουλη, φάκελος Ι, Πληροφορητὴς Θ. Βασιλειάδης (συνέντευξη 1962) 600 οἰκογένειες. Πληροφορητὴς Ἐλ. Τουμπεικίδης (συνέντευξη 1963) 700 οἰκογένειες. Πληροφορητὴς Ι. Κατριτζόγλου (συνέντευξη 1963) 1000 οἰκογένειες.

65. Μ. Κορομηλά, ὅ.π., σ. 44. Πβ. ἀκόμη Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπουλη, φάκελος ΙΙ. Οἱ πληροφορητὲς Χρ. Σαββίδης καὶ Συμεὼν Τριανταφυλλίδης σὲ συνέντευξή τους τὸ 1956 παραδίδουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπουλης μιλοῦσαν τουρκικά. Λίγοι ἤξεραν ἑλληνικά καὶ οἱ «γραμματιζούμενοι». Αὐτοὶ ποὺ πήγαιναν στὸ σχολεῖο μάθαιναν τουρκικά καὶ ἔγραφαν στὰ караμανλίδικα. Στὴν ἐκκλησία ἐφέλναν στὰ τουρκικά καὶ μερικὲς φορές στὰ ἑλληνικά.

66. Π. Παυλίδης, ὅ.π., σ. 126. Ἀναφέρει ὅτι τὸ 1862 μετοίκησαν ἀπὸ τὴ Σαφράμπουλη στὸ Τσάι-Τζουμά 50 οἰκογένειες «...ὄτε φοβερὴ πυρκαϊὰ ἐκραγεῖσθε ἐν Σαφραμπόλει

Οι Έλληνες κάτοικοι τῆς Σαφράμπολης κατάφεραν νὰ πάρουν ἄδεια γιὰ τὴν ἀνέγερση νέου ναοῦ ἀφιερωμένου στὸν πρωτομάρτυρα ἀρχιδιάκονο Στέφανο, στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ ποῦ ὑπῆρχε στὸ Κιράνκιοϊ, καὶ ποῦ ἀποπερατώθηκε τὸ 1871 ὅποτε ἐγίναν τὰ ἐγκαίνια του. Οἱ Σαφραμπολίτες ἦταν πολὺ ὑπερήφανοι γιὰ τὸν νέο ναὸ ποῦ ἔχτισαν.

Γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, λοιπόν, κτίζουν τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ μαζὶ κτίζουν τὸ «μητροπολιτικὸ», ὅπως ἀποκαλοῦσαν τὴν οἰκία τοῦ ἱερέα, τὸ ἀρρεναγωγεῖο καὶ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, μέσα στὸν αὐλόγυρο τοῦ ναοῦ. Στὴν πρόσοψη τοῦ σχολείου ὑπάρχει ἀκόμη ἐντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα μετὰ τὸ ἑλληνικὸ ρητὸ «ΓΝΩΘΙ Σ' ΑΥΤΟΝ» καὶ τὴν ἡμερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1863. Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ συγκροτήματος τῶν κτιρίων ἄρχισαν τουλάχιστον δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποπεράτωση καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος μαζὶ, προφανῶς, καὶ μετὰ τὰ ἄλλα κτίρια, χτίσθηκαν «ὑπὸ ἐντοπιῶν, μὴ διπλωματούχων μὲν, ἀλλ' ἐμπειροτάτων ἀρχιτεκτόνων», ὅπως σημειώνει ὁ Π. Παυλίδης.⁶⁷

Τὸ ναὸ, λοιπόν, τὸν ἔκτισαν τὸ 1871 ντόπιοι τεχνίτες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη ποῦ ἦταν πολὺ ἐπιδέξιοι. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι τὸν καινούριο ναὸ τὸν κατασκεύασαν γύρω καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν παλιὸ τὸν ὁποῖο δὲν τὸν γκρέμισαν, ὅσο χτιζόταν ὁ καινούριος, γιὰ νὰ μὴ στερηθοῦν τὸν ἐκκλησιασμὸ τους οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης. Τὸν παλιὸ ναὸ τὸν κατεδάφισαν ἀφοῦ ὀλοκληρώθηκε ὁ νέος. Λέγεται ὅτι οἱ Σαφραμπολίτες ἀποφάσισαν νὰ χτίσουν τὸν νέο ναὸ, χωρὶς νὰ κα-

---

ἀπετέφρωσε σχεδὸν ἀπάσας τὰς χριστιανικὰς συνοικίας»· πβ. Χρ. Κυριακόπουλος, *δ.π.*, σσ. 62-63.

67. Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 133. Οἱ τεχνίτες ἐκεῖνοι ζοῦσαν ἀκόμη τὸ 1906 ὅταν ἐγραψε τὸ ἄρθρο του, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος. Σημειώνει ἀκόμη: «...διατηρεῖ τὸ ὄνομα καὶ τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς Ἐκκλησίας, κτισθεῖσης ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατείας τοῦ Βυζαντίου Εὐδοκίας». Στὴ συνέχεια ὁ Π. Παυλίδης ἀναφέρει τὴ γνωστὴ παράδοση σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία ἡ Εὐδοκία χάρισε τὸ ὄσθ τοῦ ἁγίου Στεφάνου στὴν ἐκκλησίαν τῆς Σαφράμπολης: «...ἀποδώσασα δὲ τὴν ἐξ ἀσθενείας τινὲς ἴσασιν αὐτῆς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο λείψανον, ὅτε ἐπεσέφθη τὸ μέρος τοῦτο τῆς Παφλαγονίας, εἰς ἀλλαγὴν ἀέρος, ὡς λέγεται...». Ἀλλὰ στὴ συνέχεια προσθέτει ὁ συγγραφέας: «Ἀμφιβάλλων λέγω τὸ εἰς ἀλλαγὴν ἀέρος... Ἐπικρατεῖ τουλάχιστον ἐν Σαφραμπόλει ἡ παράδοσις, ὅτι ἰάθη ἡ Αὐτοκράτειρα ἐξ ὀδυνῶν ἐξελκώσεων, καλυπτουσῶν πολλὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτῆς, λουσεῖσα ἐν ὕδατι, ἕπερ ἔτι καὶ νῦν ῥέει ὡς ἁγίασμα ὑπὸ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἔνθα καὶ τελεῖται νῦν ἡ θεία μυσταγωγία κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς». Ἔτσι μᾶς παραδίδει ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν ἱερὸ τοῦ ναοῦ πῆγαξε ἁγίασμα, ποῦ ῥέει καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ μετὰ αὐτὴ τὴν πληροφορία ταιριάζει ἡ ὑπαρξὴ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς ποῦ ὑπῆρχε στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη καὶ τώρα σώζεται στὸν ὁμώνυμο ναὸ στὴ Νέα Ἰωνία στὴν Ἀθῆνα.

τεδαφίσουν τὸν καλιό· προέκυψε ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς στήριξης τοῦ νέου ναοῦ, ποὺ τὸν ἤθελαν πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν καλιό. Δὲν βρισκόταν ὅμως μάστορας νὰ ἀναλάβει αὐτὸ τὸ ἔργο γιατί ἦταν πολὺ δύσκολη ἡ στήριξή του. Τότε παρουσιάσθηκε ἕνας μάστορας ντόπιος ποὺ προσφέρθηκε νὰ ἀναλάβει τὴν κατασκευὴ τοῦ νέου ναοῦ. Ξεκίνησε, λοιπόν, τὸ χτίσιμο πρῶτα ἀπὸ τὲς τέσσερις κολόνες τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τοῦ ναοῦ, στὲς ὁποῖες στήριξε τὸν τροῦλο καὶ μετὰ ἄρχισε νὰ κτίζει τοὺς πλαϊνοὺς τοίχους ποὺ περιέβαλλαν τὴν παλιὰ ἐκκλησία ἢ ὅποια καταδαφίστηκε ἀφοῦ τελείωσε ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου ναοῦ.⁶⁸ Οἱ πέτρες ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ χτίσιμο τῶν τοίχων ἦταν τετράγωνες, μεγέθους 2 x 2 μ. καὶ τὲς κουβαλοῦσαν μὲ κάρρα ποὺ τὰ ἔσερναν δύο βόδια.⁶⁹ Πιὺ δύσκολο ὅμως ἦταν νὰ ἀνεβάσουν αὐτὲς τὲς πελεκημένες πέτρες ψηλὰ στὸν τοῖχο καθὼς προχωροῦσαν οἱ ἐργασίες ἀνοικοδόμησης. Γιὰ νὰ τὲς σπρώξουν, λοιπόν, χρησιμοποιοῦσαν τροχαλίες: ἔδεναν μὲ σχοινιά μιὰ πέτρα καὶ στὴν ἄλλη ἄκρη ἔδεναν δυὸ βόδια τὰ ὁποῖα τραβώντας τὸ σχοινὶ ἀνύψωναν τὴν πέτρα, μέχρι νὰ τὴ φέρουν στὸ ὕψος ποὺ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθεῖ.⁷⁰

Ἦταν πολὺ περήφανοι οἱ Σαφραμπολίτες γιὰ τὴν ἐκκλησία τους ἢ ὅποια καὶ σήμερα ἀκόμη ὑπερβαίνει σὲ ὕψος τὰ γειτονικά κτίσματα τῆς περιοχῆς καὶ εἶναι ὀρατὴ ἀπὸ μακριά, καὶ ἔλεγαν γι' αὐτὸ ὅτι: «Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο περίπου καὶ ἡ Ἁγία Σοφία στὴν Πόλη. Ὅταν φύγαμε πῆραμε μαζί μας 30 κάρρα μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἐκκλησία».

Βέβαια ἡ ἐκκλησία δὲν ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔχει σχῆμα σχεδὸν τετράγωνο καὶ καλύπτεται μὲ τροῦλο, διαστάσεων περίπου 24 x 26 μ. καὶ ὕψους στὴ βάση τοῦ τροῦλου 17 μ. Ὁ τροῦλος στηρίζεται σὲ τέσσερις κίονες ποὺ στὴ βάση τοὺς στηρίζονται μὲ τὴ σειρά τους σὲ ἰσάριθμους μικροὺς πεσσούς. Ὡς αἰτία τῆς ἀνέγερσης νέου ναοῦ ἀναφέρονται οἱ ἀνάγκες τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀποψη ὅτι ὁ παλιότερος ναὸς εἶχε ὑποστεῖ βλάβες ἀπὸ πυρκαγιά ποὺ εἶχε ξεσπάσει τὸ 1862 στὸν ἐλληνικὸ συνοικισμό. Ὅπως δὴποτε θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὲς ἀπαγορεύσεις ποὺ ἔθετε ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις στὴν ἀνέγερσι νέων ἢ ἐπέ-

68. Ἀφήγησι Γ. καὶ Πρ. Ἀρτόπουλου, β.π.

69. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Ι, Πληροφορητὴς Σ. Καρασσάβας.

70. Α. Γαβριηλίδης, β.π., σ. 137: «Οἱ ὀρθόδοξοι ἔδρυσαν τῷ 1871 ναὸν μεγαλοπρεπῆ ἐπ' ὀνόματι τοῦ πρωτομάρτυρος ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, ἐπὶ τεσσάρων στύλων (κίωνων) στηριζόμενον, χωρητικότητος 6 χιλ. ἀνδρῶν ὄντα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας κείμενον μετὰ 2 κωδωνοστασίων, ἅπαν τὸ κτίριον ἀπαρτίζεται ἐκ τετραγωνικῶν λίθων. Νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ κεῖνται ἐν θέσει λαμπρῆ ἡ μητρόπολις, τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἅπαντα κτίρια λίθινα, στερεὰ καὶ λαμπρὰ...».

κταση παλιών ναών. Από αυτή την άποψη ίσως η διατήρηση του παλιού ναού στον χώρο όπου χτίστηκε ο νέος να ήταν το πρόσχημα για να γίνει δυνατό να παραχωρηθεί άδεια για την ανέγερση μεγαλύτερου ναού με το πρόσχημα επέκτασης του παλιού.

Ο V. Cuinet γράφει⁷¹ ότι η Σαφράμπολη είναι έδρα καϊμακάμη. Ο πληθυσμός της Σαφράμπολης αποτελείται από μουσουλμάνους που κατοικούν σε 2810 σπίτια (4705 άτομα) και Έλληνες ορθόδοξους που κατοικούν σε 1453 σπίτια (2795 άτομα). Υπάρχουν 12 ανώτερα σχολεία (γυμνάσια) με 120 μαθητές, 1 σχολείο δευτεροβάθμιο (δημοτικό) με 17 μαθητές και 170 πρωτοβάθμια (νηπιαγωγεία) με 2500 μαθητές. Οί Έλληνες, γράφει, έχουν 8 σχολεία με 240 μαθητές. Στην πόλη υπάρχουν 28 τζαμιά με μιναρέ, 12 ιεροδιδασκαλεία, 5 μουσουλεία Τούρκων (*türbe*), 1 στρατόπεδο, 1 σταθμός χωροφυλακής, 2 ελληνικές ορθόδοξες εκκλησίες, 1 ξενοδοχείο, 1 τηλεγραφεϊό/ταχυδρομείο, 1 λουτρό, 24 χάνια και 107 βρύσες.⁷²

Το 1896 ο Α. Γαβριηλίδης σημειώνει ότι η Σαφράμπολη έχει 13.000 κατοίκους από τους οποίους 3000 είναι ορθόδοξοι. Η πόλη έχει ναό, ένα ελληνικό σχολείο, ένα δημοτικό και ένα παρθεναγωγείο. Στα σχολεία, γράφει, φοιτούν 200 μαθητές. Το προσωπικό των σχολείων αποτελείται: του άρρεναγωγείου από έναν έλληνοδιδάσκαλο εντόπιο, απόφοιτο της Μεγάλης του Γένους Σχολής, ένα δημοδιδάσκαλο και μία νηπιαγωγό. Στο παρθεναγωγείο υπηρετεί μία δασκάλισσα εντόπια, απόφοιτος του Ίωακειμείου Παρθεναγωγείου του Φαναρίου με ύποτροφία και φοιτούν 110 μαθήτριες. Τα σχολεία της Σαφράμπολης δημιουργήθηκαν και συντηρούνται με δαπάνες των «φιλόμουσων» κατοίκων της Σαφράμπολης, που προσφέρουν για το σκοπό αυτό ετησίως το ποσό των 130 χρυσών λιρών Τουρκίας.⁷³

Το όνομα του έλληνοδιδασκάλου εκείνου ήταν Συμεών Παπαδόπουλος και του δασκάλου Κ. Παναγιωτόπουλος. Το άρρεναγωγείο χορηγούσε ένδεικτικό σπουδών που έφερε το όνομα: «Σαφράμπολη ή Θεοδορούπολη». Φαίνεται ότι τουλάχιστον τον περασμένο αιώνα οι Σαφραμπολίτες είχαν κατορθώσει να επιβάλουν το όνομα Θεοδορούπολη ως επίσημο όνομα της πόλης τους, αφού η σφραγίδα της εκκλησίας του 1805 και τα ένδεικτικά σπουδών των σχολείων φέρουν αυτό το όνομα.

Με βάση αυτά τα στοιχεία μπορούμε να σχηματίσουμε μία γνώμη και για

71. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, τ. 4, Παρίσι 1894, σσ. 473-476.

72. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Ι, Πληροφορητής Χρ. Σαββίδης.

73. Α. Γαβριηλίδης, *δ.π.*, σσ. 132, 137.

τὴν ἐμπορικὴ σημασία τῆς Σαφράμπολης τὸν περασμένο αἰώνα, ἡ ὁποία βρισκόταν πάνω στὴν κύρια ὁδικὴ ἀρτηρία ποῦ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Νικομήδεια καὶ μέσω τῆς Κράτειας, στὴν Κασταμονὴ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸν μεγάλο ἐμπορικὸ σταθμὸ τῆς Τραπεζοῦντας, ὅπου κατέληγαν καὶ ἄλλοι δρόμοι ἀπὸ τὴν Περσία καὶ τὴν Ἄνω Ἀνατολή. Ἡ Σαφράμπολη ἦταν κτισμένη ἐπίσης πάνω στὴν κάθετη ὁδὸ ποῦ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα στὴν Ἀδριανούπολη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Παρθένι καὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα.⁷⁴

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀνομασία τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Ἑλλήνων στὴ Σαφράμπολη Κιράνκιοι, ἀναφέρεται ὅτι ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη («Κράντωρ») τῆς ἐπιγραφῆς στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἴσως νὰ εἶναι τὸ προγενέστερο ὄνομα τῆς πόλης ποῦ πιθανὸν νὰ λεγόταν («Κραντωρία»)⁷⁵. Φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση αὐτὴ ἦταν διαδεδομένη στοὺς κατοίκους τῆς Σαφράμπολης, «Ἕλληνες καὶ Τούρκους»⁷⁶. Μποροῦμε, μάλιστα, νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ λέξη («κράντωρ») τῆς ἐπιγραφῆς χρησιμοποιοῦνταν κυρίως ὡς διοικητικὸς τίτλος. Ὑπάρχει ἡ μνεῖα τῆς ὀνομασίας Βιράν-Κιοῖ ποῦ ἐρμηνεύεται ὡς «ἐρειπωμένο χωριό», ἐνῶ τὸ Κιράν-Κιοῖ ἐρμηνεύεται ὡς («Χωριὸ τῆς ἄκρας») ἀλλὰ καὶ ὡς («Χωριὸ τοῦ ὀλέθρου»). Πιὸ πιθανὴ θεωρεῖται ἡ ἐρμηνεία ὡς («Χωριὸ τῆς ἄκρας»), λόγῳ τῆς θέσης τοῦ συνοικισμοῦ στὴ Σαφράμπολη.⁷⁷

Φεύγοντας τὸ 1923 ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη οἱ Ἕλληνες πῆραν μαζί τους ὅ,τι μποροῦσαν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά τους. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησία μετέφεραν τὰ ἱερά κειμήλια καὶ τὰ ἀφιερῶματα. Εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ὀρίσθηκε ἡ ὁποία συνέλεξε ὅσα μποροῦσαν νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τὰ συσκευάσαν γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν Ἑλλάδα. Πῆραν τίς φορητὲς εἰκόνες τῆς ἐκκλησίας, τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου μὲ τὴν ἀσημένια λειψανοθήκη του, δυσκοπότερα, θυμιατὰ, εὐαγγέλια κ.λπ. Ἀποσυναρμολόγησαν ἀκόμα καὶ πῆραν τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο

74. Ἰωάννης Η. Κάλφουλους, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου*, Εἰσχωγῆ-μετάφραση-σχόλια Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης, Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 2002, σσ. 96-97.

75. Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 134.

76. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Π, πληροφορητῆς Χρ. Περδικόπουλος ὁ ὁποῖος ἐτυμολογεῖ τὸ Κιράνκιοι ἀπὸ τὴ λέξη *κουράν* ποῦ σημαίνει «ἐρημος», ὀνομασία ποῦ τοῦ ἔδωσαν οἱ Τούρκοι, κάτι σὰν κατάρ, γιὰ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους του.

77. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη Πφ φάκελος 20, συλλογὴ πληροφοριῶν ἀπὸ Μπ. Νικηφορίδη 28-1-1963. Ἀναφέρεται, σὲ κώδικα τῆς Σαφράμπολης στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων, στὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἀντιγραφή πατριαρχικοῦ σιγίλλου, ἐπὶ πατριάρχου Ἀνθίμου, ὅπου καὶ τὸ ὄνομα Βιράν-Κιοῖ. Ὑποθέτει ὅτι ὁ Γ. Μαυρογαλυβίδης ποῦ διάβασε τὸν κώδικα πιθανὸν ἀντέγραψε λάθος τὸ Κ σὰν Β.

τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ καὶ τὸν ξυλόγλυπτο ἐπιτάφιο, ποὺ ἦταν θαυμάσια ἔργα τέχνης ὅπως θυμόταν ὅλοι οἱ πρόσφυγες. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τὰ συσκευάσαν σὲ κάσες καὶ τὰ φόρτωσαν σὲ ζῶα γιὰ νὰ τὰ μεταφέρουν στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Παλατσίδης ἀπὸ τὴν Ἀριδαία, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ μεταφορὰ τῶν κειμηλίων καὶ τὴ φόρτωσή τους σὲ πλοῖο, στὸ Παρθένι ἐγίνε ἓνα ἀτύχημα: ἔσπασε τὸ σχοινὶ τοῦ γερανοῦ καὶ ὅλα τὰ κειμήλια, μαζί τους καὶ οἱ καμπάνες τῆς ἐκκλησίας, ἔπεσαν στὴ θάλασσα καὶ χάθηκαν.⁷⁸

Ὡστόσο δὲν χάθηκαν ὅλα. Ἡ ἐπιτροπὴ Κειμηλίων Μικρᾶς Ἀσίας στὶς 14 Ἰανουαρίου τοῦ 1925 παρέδωσε στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο 132 κειμήλια. Ὁ ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως, Ι. Π. Μανέτας, μὲ τὸ ἔγγραφο του ἀρ. πρ. 11978 / 13-3-1925, παράγγειλε στὸ διευθυντὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Γ. Σωτηρίου νὰ παραδώσει στὴν πενταμελὴ ἐπιτροπὴ, γιὰ καταγραφή καὶ διαφύλαξη, τὰ κειμήλια ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ στὸ ἰσόγειο τῆς Ἀκαδημίας. Σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο ὁ Γ. Σωτηρίου ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ποὺ παρέδωσε ἦταν καὶ τρία κιβώτια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τὸ 1982 εἶχαν ἐκτεθεῖ στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα 227 κειμήλια τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 102 ἦταν ἀντικείμενα μικροτεχνίας ἀπὸ διάφορες πόλεις, ἀνάμεσά τους καὶ ἀπὸ τὴ Θεοδορούπολη ἢ Σαφράμπολη τῆς Παφλαγονίας.⁷⁹

78. Χρ. Κυριακόπουλος, ὁ.π., σ. 114.

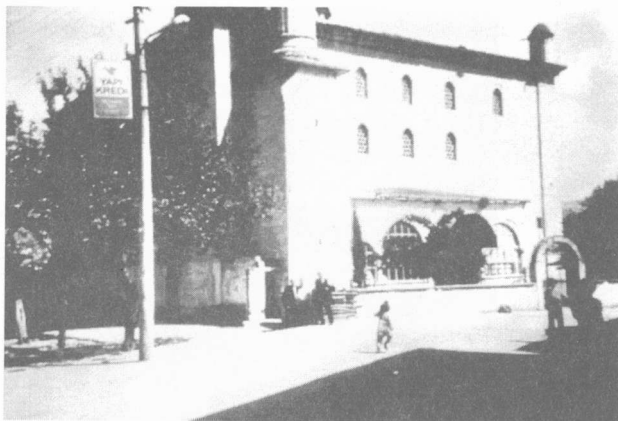
79. Η. Ρ. Λαζαρίδης, «Σημείωμα», *Ἐκθεση κειμηλίων προσφύγων*, Ἀθήνα: Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, 1982, σ. 8.

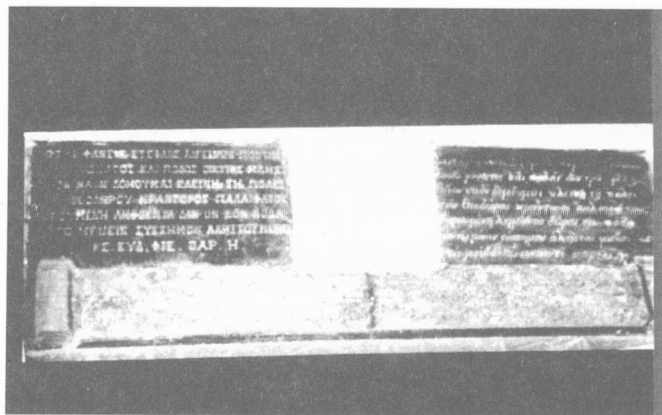
Εικ. 1. Άποψη τῆς τουρκικῆς συνοικίας τῆς Σαφράμπολης. Στὸ κέντρο διακρίνεται τὸ παλιὸ Διοικητήριο. Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τῆς εἰκόνας, ἐπάνω στὸ λόφο, μόλις ποὺ διακρίνεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (Ulu Cami).

Εικ. 2. Ὁ ἐλληνικὸς συνοικισμὸς τῆς Σαφράμπολης, τὸ Κιράνλι.
Διακρίνεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

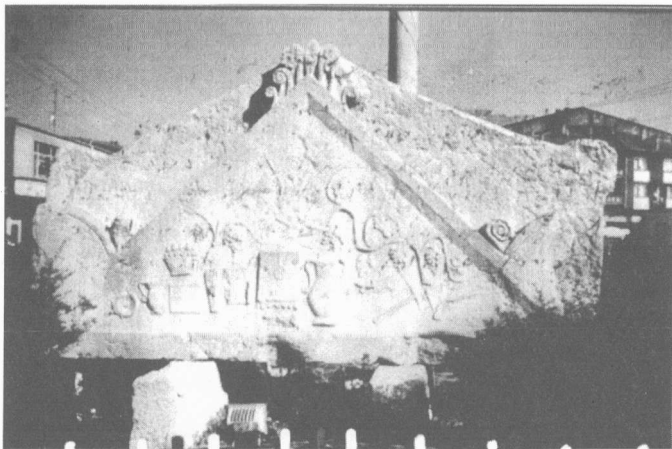

Εικ. 3. Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (Ulu Cami) σὲ πρόσφατη φωτογραφία.

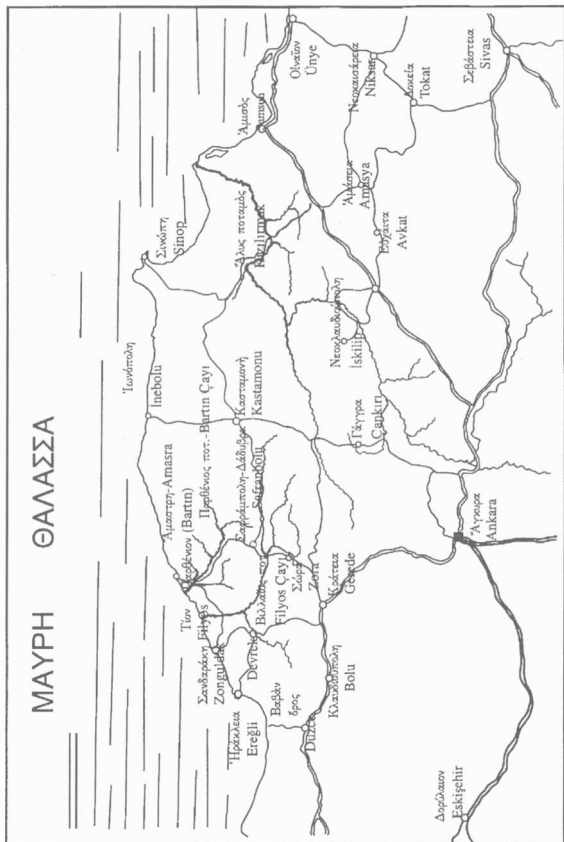

Εικ. 4. Ἡ ἐπιγραφή στὸ ὑπέρθυρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴ βασίλισσα Εὐδοκία.

Εικ. 5. Άέτωμα τάφου ποδ βρέθηκε στὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς τύμβους στὴν περιφέρεια τῆς Σαφράμπουλης.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ

Κλίμακα: 1:2.000.000

Άνωταραγωγὴ ἀπὸ τουριστικὸ χάρτη καὶ ἀπὸ χάρτη τοῦ R. Leonhart, Paphlagonia, Βερολίνο 1915.